

კორნელი კეკელიძის სახელობის
საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი,
საქართველო
nugzarpa@yahoo.de

ზაქარია ფალიაშვილი ეკლესიის სამსახურში:

ერთი უცნობი კორესპონდენცია და საკათალიკოსო საბჭოს ადრესი

2021 წლის აგვისტოში საერთაშორისო მასშტაბით აღინიშნა ზაქარია ფალიაშვილის (1871-1933) დაბადების 150 წლისთავი. საზეიმო და სამეცნიერო ღონისძიებებში ჩვენც ვმონაწილეობდით; იუბილეს მიუძღვნით პუბლიკაცია ქართულ და ინგლისურ ენებზე – „კათოლიკე ეკლესია და ქართული კულტურა (საკვანძო საკითხები)“ (პაპუაშვილი-Papuashvili 2020: 115-151; 155-181) და მოხსენება – „ზაქარია ფალიაშვილი და საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია“, რომელიც წარვადგინეთ IV საერთაშორისო სამეცნიერო სიმპოზიუმზე – „კათოლიკური მემკვიდრეობა საქართველოში“ (2021 წლის 8-9 ივნისი; სულხან-საბა ორბელიანის უნივერსიტეტი). ორივე გამოსვლაში აღვნიშნეთ: საქართველოს კათოლიკეთა მცირერიცხოვანი ოჯახის დამსახურება მშობელი ქვეყნისა და ხალხის წინაშე იმდენად მასშტაბურია, რომ მასალის სრულად მოძიებასა და აღნუსხვას, შესწავლასა და შეფასებას მრავალწლიანი გულმოდგინე კვლევა-ძიება სჭირდება. პრაქტიკა გვარწმუნებს: იმის მიუხედავად, რომ ამ უბანზე დიდი მასშტაბის კვლევა-ძიებითი სამუშაო არის ჩატარებული და ლიტერატურაც ბლომდაა, სიახლეებს ისევ უნდა ველოდოთ. ეგვევითქმის ამ ოჯახის ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენლის – ზაქარია ფალიაშვილის – ცხოვრებისა და შემოქმედების მიმართ.

ვიდრე ამ შემოქმედის სახელთან და ღვაწლთან დაკავშირებულ სიახლეებს – ორ წერილობით მასალას – წარმოვაჩინოთ, სასურველად მივიჩნევთ, აღვნიშნოთ:

ზაქარია ფალიაშვილის კათოლიკობა საყოველთაოდ ცნობილია. ამიტომ არაა გასაკვირი, რომ მან, როგორც ხელოვანმა, ფეხი კათოლიკურ ეკლესიაში აიდგა და წლების მანძილზე იქ (ქუთაისისა და თბილისის კათოლიკურ ეკლესიებში) ორგანიზატორის, მგალობელთა რეგენტისა და დირიჟორის მოვალეობას ასრულებდა. გასაკვირი, ყოველ შემთხვევაში, – საგანგებოდ აღნიშვნის ღირსი და დასაფასებელია მისი თანამშრომლობა მართლმადიდებელ ეკლესიასთან, რაც ქვემოთ გაცხადებულ მისსავე საეკლესიო-საღვთისმეტყველო პოზიციას უნდა განეპირობებინა.

სპეციალური ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ ზაქარია ფალიაშვილმა, თანამოსაგრეებთან ერთად, დააარსა სამუსიკო სკოლა და ფილარმონიული საზოგადოება, რომლის მთავარ მიზანს ქართული ხალხური და კანონიკური საგალობლების შესწავლა და დამუშავება წარმოადგენდა (გვახარია 1971: 12-13; პაპუაშვილი 2014: 205-206); იღვაწა საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ჰიმნებისა და ლიტურგიის, კერძოდ – იოანე ოქროპირის წირვის წესის ნოტებზე გადაღებისა და გამოცემისათვის (ჩხიკვაძე 1966: 11-13,36); მან ქაშვეთის ეკლესიაში ჩამოაყალიბა ქალ-ვაჟთა ოთხ ხმაზე მგალობელი გუნდი, რომელმაც განათლებული საზოგადოების ყურადღება მიიპყრო და დიდი მოწონება დაიმსახურა (ჯორჯაძე 1911: 34-35); ჩაება სამეცნიერო-კვლევით საქმიანობაში და ერთ-ერთი წამყვანი როლი შეასრულა ქართული მუსიკათმცოდნეობის, როგორც დისციპლინის, დაფუძნებისა და განვითარების გზაზე; ჩაატარა ნაყოფიერი სავსე სამუშაო საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში და არაერთი ხალხური სასულიერო და საერო ჰანგი გადაარჩინა; გასწია ნაყოფიერ პედაგოგიურ საქმიანობა (კეკელიძე 1955: 350-352) და თაობათა მუსიკალური აღზრდა-განათლების საქმეს მოემსახურა.

ამდენად, ზაქარია ფალიაშვილის ქართულ-მართლმადიდებელ ეკლესიასთან თანამშრომლობა ცნობილია, მაგრამ არსად, მისი ცხოვრებისა და შემოქმედების ამსახველ ლიტერატურაში,

მითითებული არ არის, თუ როდის დაიწყო ეს თანამშრომლობა და ვინ შეუწყო ხელი მის განვითარებას; რა მოტივი და მიზანი აპირობებდა ამ თანამშრომლობას და ჰქონდა თუ არა მას იდეოლოგიური საფუძველი. ამიტომ ამ მიმართულებით ნებისმიერი ახალი მასალის გამოვლენა და მისი სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოყვანა სასურველ და საყურადღებო მოვლენად წარმოგვიდგება. ამჯერად ჩვენ წინაშეა ორ ასეთი მასალა, რომელსაც ქრონოლოგიის პრინციპით წარმოვადგენთ და მიმოვიხილავთ.

1. ერთი უცნობი კორესპონდენცია: მარი ბროსეს პანაშვიდი და „მიწყალე“

თქმულა და დაწერილა, რომ პერიოდიკა ცხოვრების სარკე და მატიანეა. ეს, ცხადია, ქართული ჟურნალისტიკის მისამართითაც ითქმის. ამიტომ არაა გასაკვირი, რომ ქართულმა გაზეთებმა და ჟურნალებმა თაობებს პოლიტიკური, რელიგიური თუ კულტურული ცხოვრების არაერთი პირველხარისხოვანი ცნობა, – თანაც ისეთი, სხვა ჟანრის ლიტერატურაში რომ ვერ იპოვი, – შემოუწია. ასეთი ცნობები ბევრ შემთხვევაში ქართველოლოგიის არა ერთსა და ორ უბანს ავსებს და ამდიდრებს.

ასეთ მასალათა რიცხვს განეკუთვნება კორესპონდენცია, რომელიც წარმოდგენილია გაზეთში „ცნობის ფურცელი“, – 1902 წლის 3. მარტის ნომერში რუბრიკით „ახალი ამბები“.

კორესპონდენცია უსათაურო და ანონიმურია, მაგრამ ავტორი, დიდი ალბათობით (როგორც ასეთ შემთხვევაში ხდება ხოლმე), აღნიშნული გაზეთის იმდროინდელი რედაქტორ-გამომცემელი, რევოლუციონერ-ფედერალისტი, საზოგადო მოღვაწე და მთარგმნელი – ალექსანდრე ჯაბადარი (1851-1933) – უნდა იყოს (შდრ.: ბაქრაძე 1947:15; სახოკია 1984: 153-152). ჩვენ წინაშეა უდიდესი მეცნიერის, ქართველოლოგიის პატრიარქის – მარი ბროსეს (Marie-Félicité Brosset; 1802-1880) – დაბადების ასი წლისთავისადმი მიძღვნილი იმ საეკლესიო-საიუბილეო მსახურების აღწერა, რომელიც თბილისის ღვთისმშობლის მიძინების კათოლიკურ ტაძარში შედგა.

აი, ეს კორესპონდენცია:

„გუშინ, 2 მარტს, ქართველ კათოლიკეთა ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესიაში, ქ. შ. წერა-კითხვის საზ. თაოსნობით, დიდის ამბით გარდაიხადეს საქართველოს ისტორიკოს-არქეოლოგის **მარი ბროსეს** სულის მოსახსენებლად წირვა და პანაშვიდი, რომელსაც დიდძალი ქართველობა დაესწრო, ქალი თუ კაცი. სხვათა შორის, წირვა-პანაშვიდს დაესწრნენ: ყოვლად სამღვდელო კირიონი, საფრანგეთის კონსული, მთავარმართებლის საბჭოს წევრი სულთან-კრიმ-გირეი, ჩვენი მოღვაწენი – ილია ჭავჭავაძე, ნიკო ნიკოლაძე, ადგილობრივი გაზეთების წარმომადგენელნი და მრავალი სხვანი. ღვთისმსახურება წურვა-პანაშვიდზე შეასრულეს ლათინურად და ქართულად მამებმა პავლემ და დომინიკმა საკრებულოთი; მშვენივრად გალობდა ბ. ფალიაშვილის ლოტბარობით მაგლობელთა გუნდი, რომელმაც მშვენიერის კილოთი იგალობა ქართულად, სხვათა შორის, 'მიწყალე'. ბროსეზე სიტყვა წარმოთქვა მამა დომინიკმა“ („ცნობის ფურცელი“, 1902, 3.III, №1741, გვ. 2).

მკვლევრის ინტერესს აქ, პირველ რიგში, „ბ. ფალიაშვილის“ ხსენება აღძრავს. ეჭვი არაა, რომ აბრევიატურა „ბ“ გამოხატავს პატივისცემას და ნიშნავს „ბატონ“-ს. მაშასადამე, აქ ლაპარაკია ბატონ ფალიაშვილის საეკლესიო მოღვაწეობის ერთ-ერთ ეპიზოდზე: 1902 წლის 2 მარტს მისი ხელმძღვანელობით „მშვენივრად მაგლობელი“ გუნდის მიერ „მშვენიერის კილოთი“ ქართულად შესრულებულ საგალობლებზე, რომელთა შორის გამოირჩეოდა „მიწყალე“.

დაისმის კითხვა: რომელი ფალიაშვილი იგულისხმება აქ – ივანე თუ ზაქარია?

ქუთაისის კათოლიკური ეკლესიის, „უმანკო ჩასახვის“ სავანის, მნათის – პეტრე ფალიაშვილის – ვაჟების კათოლიკეთა ეკლესიებში მოღვაწეობის ამბავი საყოველთაოდ ცნობილია. შესაბამის ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ზაქარია და მისი უფროსი ძმა ივანე ქუთაისიდან თბილისში ღვთისმშობლის მიძინების

კათოლიკეთა ეკლესიის წინამძღვარმა ალფონსო ხითარიშვილმა 1887 წელს გადმოიყვანა. ამის შემდეგ ივანე ამავე ეკლესიის ორგანიზატად მსახურობდა, ზაქარია კი მისი თანაშემწის მოვალეობას ასრულებდა და გალობდა. ვიცით აგრეთვე, რომ ივანემ 1889 წელს თავი დაანება ეკლესიაში ორგანზე დაკვრას და სამუშაოდ ოპერის თეატრში გადავიდა, რის გამოც საეკლესიო ლოტბარისა და ორგანიზატის ადგილი მან ძმას, ზაქარიას, გადაულოცა (კაშმაძე 1948: 10-11; გვახარია 1971: 4-5).

ამდენად: 1889 წლიდან აღნიშნულ ეკლესიაში ლოტბარის მოვალეობას ზაქარია ფალიაშვილი ასრულებდა და ბუნებრივი იქნება ვიფიქროთ, რომ 1902 წლის 2 მარტის მესა-ჰანაშვიდი მისი მონაწილეობით შესრულდა. ეს დაშვება ლოგიკურია, მაგრამ ერთი შეხედვით წინააღმდეგობაში მოდის ზაქარია ფალიაშვილის ბიოგრაფიის იმ ეპიზოდთან, რომლის თანახმად ის 1900 წლიდან 1903 წლამდე მოსკოვში ცხოვრობს და უმაღლეს განათლებას ამ ქალაქის სახელგანთქმულ კონსერვატორიაში ეუფლება. ამიტომ ჩნდება ეჭვი: კორესპონდენტი ივანე ფალიაშვილს ხომ არ გულისხმობს? ეს, ცხადია, გამოსარიცხავი არ არის, მაგრამ ამის დაშვების საფუძველი არ გვაქვს: არ მოგვეპოვება ცნობა, რომელიც დაადასტურებს, რომ დროის აღნიშნულ მონაკვეთში ივანე საეკლესიო სამსახურს დაუბრუნდა (თუმცა, ვიმეორებთ, ამას ვერ გამოვრიცხავთ). გვმართებს გავიხსენოთ ზაქარია ფალიაშვილის ბიოგრაფიის ის დეტალი, რომლის თანახმად სტუდენტობის დროს ის, მოსკოვში ცხოვრებისა და სწავლის მიუხედავად, მაინც ახერხებს სამშობლოში ჩამოსვლას და შემოქმედებით საქმიანობას; მოგზაურობს საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში; ფონოგრაფით ხალხურ ჰანგებს აფიქსირებს და საშვილიშვილო საქმეს აკეთებს¹. ასე რომ, თბილისთან ფიზიკური

---

¹ ამის თაობაზე გაზეთი „ივერია“ გვაუწყებს: „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ შეიძინა გრაფოფონი (სიმღერების გადმომღები მანქანა) და მიანდო ბ-ნ ზ. პ. ფალიაშვილს ქართული სახალხო სიმღერების გადაღება. ამ აზრით ბ-ნი ფალიაშვილი ამ თვის დამღვეს კახეთში მიემგზავრება, შემდეგ გურიას შემოივლის ადგილობრივ სახალხო სიმღერების გადასაღებად და ჩასაწერად“ (1901, 24.VI, №136, გვ. 1). შდრ.: უმიკაშვილი 1901: 3; ზამბახიძე 1966: 54; ფალიაშვილი 2017: 22.

კავშირი ზაქარია ფალიაშვილს მოსკოვში სწავლის პირობებშიც კი შენარჩუნებული აქვს, რაც ამცირებს ეჭვს: შეიძლებოდა თუ არა, რომ მას 1902 წლის 2 მარტს თბილისში დირიჟორის მოვალეობა შეესრულებინა?

სამწუხაროდ ზაქარია ფალიაშვილის ბიოგრაფია დღემდე იმ სიზუსტით დამუშავებული არ არის, რომ ხელთ გვექონდეს საბუთი, თუ სად იმყოფებოდა ის 1902 წლის 2 მარტს. შესაძლებელია, რომ ასეთი მასალა არსებობს და ის გამოვლენის მოლოდინშია. მანამდე კი მხოლოდ დიდი ალბათობით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ აბრევიატურა „ბ“ არა ივანეს, არამედ იმ დროს უკვე პროფესიონალ კომპოზიტორად ჩამოყალიბებულ ზაქარია ფალიაშვილს მიემართება.

ამდენად, თუკი ეჭვს არ შევიტანთ ზემორე დაშვების საფუძვლიანობაში, განსახილველი კორესპონდენცია პირველ რიგში იმ თვალსაზრისით იქნება საყურადღებო, რომ დიდი კომპოზიტორის ბიოგრაფიას ერთი დეტალით შეავსებს და გაამდიდრებს; დაადასტურებს, რომ ზაქარია ფალიაშვილი 1902 წლის 1-2 მარტსაც ჩამოვიდა სამშობლოში, რათა მარი ბროსესადმი მიძღვნილ საიუბილეო რეკვიემში მონაწილეობა მიეღო. ეჭვი არაა, რომ ამ ვიზიტს ის მორიგი სამეცნიერო-საველე სამუშაოების ჩასატარებლადაც გამოიყენებდა.

გავითვალისწინოთ, რომ თბილისის მიძინების კათოლიკურ ეკლესიაში სამსახური ძმები ფალიაშვილების შემოქმედებითი ბიოგრაფიის ერთ-ერთი ყველაზე არსებითი და შთამბეჭდავი ფურცელია. მკვლევრები მას, ცხადია, ყურადღებას აქცევენ და პრესის მონაცემებსაც ითვალისწინებენ. ამასთანავე ფაქტია, რომ მათი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ამსახველი ლიტერატურა – არც ბიბლიოგრაფია და არც მონოგრაფიები – დასახელებულ კორესპონდენციას არ იცნობს¹, რის გამოც ამ მასალის მიმართ პროფესიული ინტერესი ძლიერდება.

კორესპონდენცია სხვა თვალსაზრისითაც არის საყურადღებო. მასში არეკლილია იმ საეკლესიო-საზოგადოებრივი მოძრაობის

---

¹ შდრ. ლიტერატურა ზაქარია ფალიაშვილის ცხოვრებასა და შემოქმედებაზე: ზამბახიძე 1966: 54; კაშმაძე 1971: 14-15.

სულისკვეთება, რომელიც სწორედ მე-19 საუკუნის ბოლო მეოთხედსა და მე-20 საუკუნის პირველ ოცეულში გააქტიურდა და მიზნად საქართველოს კათოლიკე და მართლმადიდებელი ეკლესიების დაახლოებას ისახავდა (ზუბულაშვილი 2007: 159; ზუბულაშვილი 2022: 658-666; პაპუაშვილი 2021: 196-222). მარი ბროსეს ცხოვრება და მოღვაწეობა ამ იდეას თითქოს ასახიერებდა. ის გახლდათ ლათინური წესის მორწმუნე კათოლიკე, რომელმაც საღვთისმეტყველო განათლება სასულიერო სემინარიაში შეიძინა (ხანთაძე 1966: 8). ამასთანავე მან პროფესიად აღმოსავლური ქრისტიანობის და, განსაკუთრებით, ძველი ქართული ქრისტიანული მწერლობისა და ტრადიციის შესწავლა აირჩია და ამ სამსახურს მან ცხოვრება მიუძღვნა; იმოგზაურა საქართველოში (1847-1848), გაეცნო მის კუთხეებს, მათ შორის, ისტორიულ სამცხე-საათაბაგოს და დაგვიტოვა პირველხარისხოვანი ცნობები იქ არსებული სიძველეების და, კერძოდ, ძველი კათოლიკური ეკლესიების შესახებ (პაპუაშვილი 2021: 163-166, 196-198).

საქართველოსთან მარი ბროსეს აქტიური კონტაქტები დაემთხვა იმ დროს, როდესაც საერთაშორისო მასშტაბით ასეთი კითხვა დაისვა: ნამდვილად არსებობდნენ თუ არა საშუალ შუასაუკუნეებში ქართველი კათოლიკეები და, თუ არსებობდნენ, არის თუ არა მათი სულიერი და მატერიალური მემკვიდრეობა ქართული ქრისტიანული კულტურის სრულუფლებიანი ნაწილი?

ირკვევა, რომ ამ კითხვაზე ობიექტური პასუხი აკადემიკოს მარი ბროსეს ინტერესების სფეროშიც შედიოდა. ამის დასტურია, თუნდაც, მისი ერთ-ერთი ქართველი კორესპონდენტის, დამსახურებული მეცნიერის – დიმიტრი ბაქრაძის (1826-1890) – პირადი წერილი, რომელიც მას უფროსი კოლეგისათვის 1877 წელს გაუგზავნია. ამ დოკუმენტში, სხვათა შორის, ნათქვამია: „აღსანიშნავია, რომ არტანუჯისა და ართვინის მხარის, ეგრეთ წოდებული, სომეხი კათოლიკეების აბსოლუტური უმრავლესობა, როგორც ჩანს, ქართულ ელემენტს მიეკუთვნება. რელიგიური კულტის გავლენით კათოლიკე სომეხებმა დაკარგეს მშობლიური ენა. ახლანდელი მათი სომეხური ენა ისეა გაჯერებული ქართული ლექსიკით, რომ მას სხვას ვერაფერს

უწოდებ, თუ არა სომხურ-ქართულს. იქ მომუშავე თბილისელი სომხები ამბობენ, რომ ვერ შეძლებდნენ ამ კათოლიკეების ენის გაგებას, ქართული რომ არ სცოდნოდათ“ (ბროსე 2016: 191). ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინების შემდეგ, ვფიქრობ, საგანგებო შესწავლას საჭიროებს თემა: *მარი ბროსე და ქართველი კათოლიკეები*. მაგრამ ვიდრე ეს თემა დამუშავდება, არაფერი გვიშლის ხელს ვიფიქროთ, რომ მარი ბროსე ბერძნულ-ბიზანტიური წესის მომხრე ქართველი კათოლიკეების ერთგული მეგობარი გახლდათ. ამიტომ ბუნებრივ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს ფაქტი, რომლის თანახმად მისი სულის მოსახსენიებელ წირვაზე სიტყვა ხსენებული წესის ერთ-ერთმა ადეპტმა – „მამა დომინიკმა“ ანუ მღვდელმა დომინიკე მულაშაშვილ-პაწაძემ (18??-1911), ცნობილმა პუბლიცისტმა და ჟურნალ „ჯვარი ვაზისას“ რედაქტორ-გამომცემელმა წარმოთქვა. ვინც ამ ჟურნალის მასალებს იცნობს, მოეხსენება, თუ ბეჭდვითი სიტყვის ეს ორგანო რაოდენ თანაუგრძნობდა და ემსახურებოდა საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის რომის ეკლესიასთან უნიის პრინციპით გაერთიანების იდეას.

ასევე არაა გასაკვირი, თუმცა საყურადღებო და ნიშანდობლივი ფაქტია, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის მიერ წმინდანად შერაცხილი მოღვაწის, ეპისკოპოსის (1917-1918 წლებში კათალიკოს-პატრიარქის) – კირიონ სამაგლიშვილის (1855-1918) – კათოლიკეთა ამ ღვთისმსახურებაზე დასწრება. გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ მართლმადიდებელთა და კათოლიკეთა დაახლოების იდეას სხვა იმდროინდელ ქართველ მართლმადიდებელ საერო და სასულიერო პირთა შორის ეს პიროვნებაც თანაუგრძნობდა. გავიხსენოთ სიტყვები მისი იმ წერილიდან, რომელიც მან პაპ ბენედიქტე XV-ს გაუგზავნა და რომლის ფრანგული ვერსია 1917 წლის 25 სექტემბრით არის დათარიღებული. ავტორი, საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქად არჩევიდან რამდენიმე დღის შემდეგ, კათოლიკე ეკლესიის საჭეთმპყრობელს ასე მიმართავს: „მოციქულნი და ქადაგნი ჰრომის საყდრისანი (...) შეუორგულეებელად იღუწოდეს საფარველსა ქვეშე ქართველთა მეფეთასა, ვითარცა მწყემსნი კეთილნი (...). მათ აღაშენეს ქვეყანასა ჩვენსა ეკლესიანი თვისნი და დაუმოწაფეს

საყდარსა შენსა არამცირედნი ქართველნი, რომელნი მოაქამომდე ადიდებენ ღმერთსა წესისამებრ ჰრომთა ეკლესიისა და პატივსა სცემენ სახელსა შენსა უწმინდესობისასა. დღესა ამას (...) მოწლედ მოვიკითხავ უნეტარესობასა შენსა და აღთქმასა ვდებ, ვითარმედ მიმდგომნი შენისა საყდრისანი 'არა შეიწრებული იქმნებიან გულსა შინა' ჩემისა და ქართველთა ერისასა. ვსასოებ, ვითარმედ უწმიდესობა შენი არა უგულუბელს ყოფს ქართველთა კათოლიკეთა და მრავალფერთა მათთა სარწმუნოებრივ-ეროვნულ სახმართა".¹

არც ილია ჭავჭავაძის (1837-1907), „ერის მამად“ წოდებულისა და ასევე წმინდანად შერაცხილი მოღვაწის, ხსენებაა ამ კონტექსტში მოულოდნელი. არა ერთი და ორი მასალა ადასტურებს, თუ როგორ ითავისებდა ის თანამემამულე კათოლიკეების ჭირს და სიხარულს (ბუბულაშვილი 2003: 55-59). თითქოს მათი ეროვნული და საეკლესიო პრობლემებიც ჰქონდა მას მხედველობაში, როდესაც წერდა: „იყო დრო, როცა ფიქრობდნენ, რომ იქ, სადაც ერთსა და იმავე სახელმწიფოს ერნი სხვადასხვა წესით ადიდებენ ღმერთსა, ერთობა სახელმწიფოსი ვერ იხეირებს და დაირღვევაო. რეფორმაციამ დაამტკიცა, რომ ეგ აზრი მარტო უმეცრების ნაყოფია; დაამტკიცა, რომ ერთსა და იმავე სახელმწიფოში ძალიან კარგად მოთავსდება სხვადასხვაობა სარწმუნოებისა და [ის] ერთობის კავშირის სამირკვლიდამ ერთს აგურსაც ვერ გამოაცლის“ (ჭავჭავაძე 1955: 81). ცალკე თემაა *ზაქარია ფალიაშვილი და ილია ჭავჭავაძე*. საკმარისია, ქართული ჟურნალებისა და გაზეთების ანალიტიკურ ბიბლიოგრაფიას გადავხედოთ, რათა დავრწმუნდეთ, რაოდენ ყურადღებას იჩენდა ილიასეული „ივერია“ ახალგაზრდა შემოქმედის მიმართ (შდრ. ზემოთ, სქ. 1). ამ მამულიშვილების თანამშრომლობა სპეციალურ ლიტერატურაში ზოგადად ცნობილია; კერძოდ აღნიშნულია: „ქართული მწერლობისათვის მუდამ სიამაყით მოსაგონრად დარჩება ის ფაქტი, რომ თუ დღეს საქართველოს მუსიკის სფეროშიაც ჰყავს თავისი უსახელოვანესი შვილების ტოლი ხელოვანი, ამაში დიდი წვლილი მიუძღვის ჩვენი ერის მამას – ილია ჭავჭავაძეს. მან ჭაბუკ მუსიკოსს არ

---

¹ ამ დოკუმენტის ორიგინალისა და თარგმანის ბოლო პუბლიკაცია ბიბლიოგრაფიულ მითითებებთან ერთად: Papuashvili 2012: 127-130.

მოაკლო ზრუნვა, ამაგი და დიდ გზაზე გაიყვანა. (...) დიდი ქართველი ზაქარია ფალიაშვილი ღირსეულად ვალმოხდილი აღმოჩნდა როგორც ილია ჭავჭავაძის, ისე მთელი ჩვენი ერის წინაშე“ (ავალიანი 1982: 144). განსახილველი კორესპონდენცია აღნიშნული ურთიერთობის ისტორიას ავსებს და აზუსტებს, რადგან გვამღევეს შესაძლებლობას ვიფიქროთ, რომ ამ ურთიერთობას სწორედ 1902 წლის 2 მარტს თბილისის მიძინების კათოლიკეთა ეკლესიაში ჩაეყარა საფუძველი.

კორესპონდენციის თანახმად, საღვთო მსახურებაზე ოფიციალური პირების, – დიპლომატების, ეპისკოპოს კირიონისა და ილია ჭავჭავაძის გარდა, – სამოქალაქო საზოგადოების წარმომადგენლებიც მივიდნენ: „ნიკო ნიკოლაძე, ადგილობრივი გაზეთების წარმომადგენელნი და მრავალი სხვანი“. ამ კონტექსტში საზოგადო და პოლიტიკური მოღვაწის, სამშობლოში დემოკრატიული და ლიბერალური ღირებულებების პოპულარიზატორის – ნიკო ნიკოლაძის (1843-1928) – ხსენება ასევე ბუნებრივ მოვლენად წარმოგვიდგება, რადგან ვიცით, რომ ის ბავშვობიდანვე იცნობდა კათოლიკე ეკლესიას და კათოლიკეებთან მეგობრობა, მათთან თანამშრომლობა და თანადროული ლოცვა მისი ოჯახის ტრადიციას შეადგენდა¹. ჩანს, რომ ეს ტრადიცია მისი ცხოვრების თანამგზავრად იქცა და რომის ეკლესიასთან უნიის საფუძველზე გაერთიანების მოსურნე მართლმადიდებელთა გვერდით, ალბათ, ეს მოღვაწეც უნდა მოვიაზროთ.

ასევე: ინფორმაცია „ადგილობრივი გაზეთების წარმომადგენელთა“ შესახებ კათოლიკეების მიმართ საქართველოს იმდროინდელი პრესის (ქართულისა თუ რუსულის) კეთილ დამოკიდებულებაზე მეტყველებს. ეჭვი არაა, რომ ასეთივე

---

¹ მის მემუარში ვკითხულობთ: „იმ დროს (მე-19 ს-ის 50-იან წლებში, ნ. პ.) ქუთაისიდან რუსეთში სავაჭროდ მარტო სამი კაცი დაიარებოდა: გორიდან გადმოსახლებული სომეხი პეტრე მღებროვი, აგრეთვე გორელი ფრანგი გაბრიელი ენდრონიკაშვილი და მამაჩემი. გაზაფხულზე ისინი შეიკაზმავდნენ ცხენებს, დაიბარებდნენ შინ: მღებროვი – ტერტერას, ენდრონიკაშვილი – პატრს, მამაჩემი – დეკანოზს, გადაახდევინებდნენ მთელი ნათესაობის თანდასწრებით პარაკლისს, ტირილით დაჰკოცნიდნენ ცოლ-შვილს და მიდიოდნენ რუსეთში ტფილისის და კავკავის გზით (ნიკოლაძე 1984: 25).

დამოკიდებულებას იჩენდა განსახილველი კორესპონდენციის სავარაუდო ავტორი მისსავე გაზეთთან ერთად. კორესპონდენტის გამონათქვამი „მრავალნი სხვანი“ გულისხმობს, ძირითადად, მართლმადიდებლებს, რომელთა შორის სასულიერო პირებიც უნდა ვიგულისხმოთ, რადგან მნელი წარმოსადგენია, რომ კირიონი, მართლმადიდებელი მღვდელმთავარი, იქ სამღვდლოთა სიმრავლის გარეშე მიბრძანებულიყო.

ამდენად, სახეზეა ეკლესიათა ერთიანობისათვის გადადგმული ნაბიჯი და ალბათ არ უნდა იყოს შემთხვევითი, რომ ეს იმ ადამიანის იუბილეზე მოხდა, რომლის ცხოვრებისა და შემოქმედების მაგისტრალური ხაზი ქრისტიანობის აღმოსავლურ და დასავლურ ტრადიციათა ერთგვარ სინთეზს ასახიერებს.

თითქოს ამავე სინთეზის შემადგენელ ნაწილად გამოიყურება საგალობელი „მიწყალე“. ესაა 50-ე ფსალმუნის მუსიკალური აკორდი და, შეიძლება ითქვას, – სინანულის საგალობელთა საგალობელი, რომელსაც სხვადასხვა კონფესიის ეკლესიების ერთიანობის აღდგენის იდეა ეფუძნება. საკითხი იმის თაობაზე, თუ „მიწყალეს“ რომელმა ვარიანტმა გაიჟღერა 1902 წლის 2 მარტს, საგანგებო გამოკვლევას მოითხოვს და იმედია, ეს კითხვა როგორც ლათინური, ისე ბერძნულ-ბიზანტიური ლიტურგიის სპეციალისტებს დააინტერესებს. ვფიქრობთ, აქ დიდი მარხვის ის საგალობელი იგულისხმება, რომელიც იწყება სიტყვებით: „მსწრაფლ განუხუენ სინანულისა ბჭენი“ და რომელსაც ქართველი მართლმადიდებლები ხშირად მოიხსენიებენ სახელით „სინანული“. რადგან ახალი დროის ქართულ-მართლმადიდებლური ლიტურგიის საგალობლები ზაქარია ფალიაშვილის გადამუშავებულია, ბუნებრივად იბადება კითხვა: დღეს მოქმედი „სინანულის“ ნოტებიც ამავე კომპოზიტორის კალამს ხომ არ ეკუთვნის? თუკი დადასტურდება, რომ მარი ბროსეს პანაშვიდზე შესრულებული „მიწყალე“ და „სინანული“ ერთი და იგივეა, მაშინ თეორიას „ბ. ფალიაშვილის“ ზაქარია ფალიაშვილთან – ქართულ-მართლმადიდებლური ჰიმნოგრაფიის ამაგდართან – გაიგივების თაობაზე მეტი საყრდენი მიეცემა და ჩვენც თამამად შეგვეძლება იმის აღნიშვნა, რომ უდიდესი მგზნებარებით და

ექსპრესიით განმსჭვალული საგალობელი „სინანული“ ფართო საზოგადოების წინაშე პირველად მარი ბროსეს იუბილეზე შესრულდა თავად ავტორის (თუ რედაქტორის), ზაქარია ფალიაშვილის, დირიჟორობით თბილისი მიძინების კათოლიკურ ეკლესიაში.

არც იმაში შევცდებით, თუ ვიტყვით, რომ ჰიმნ „სინანულის“ – თანაც ასეთი ჰიმნის – შექმნა მხოლოდ და მხოლოდ ქრისტეს ეკლესიის სულით შთაგონებულ ადამიანს შეეძლო. ასეთი გახლდათ ზაქარია ფალიაშვილი და ამის მოწამეა მისი სიტყვები: „(...) პატარაობიდანვე მთელს ჩვენ მრავალრიცხოვან ოჯახში და-ძმებს ბუნებრივად მუსიკალური ნიჭი დაგვყვა. ეს, ჩემის აზრით, იმით უნდა აიხსნებოდეს, რომ როგორც კათოლიკენი, ხშირად მოსიარულენი ეკლესიაში, სადაც საეკლესიო ორღანის ნაზი ხმები სმენას ატკბობს და ავითარებს, ჩვენც, და მომეტებულად კი მე და ჩემი უფროსი ძმა ივანე, რომელმაც პირველმა თავის უმცროს და-ძმებს ჩაგვინერგა სიყვარული მუსიკისადმი, ერთთავად ეკლესიაში ვიმყოფებოდით და ნელ-ნელაობით, შეუმჩნევლად ჩვენი მუსიკალური სმენაც ვითარდებოდა“ (კაშმაძე 1948: 5). „ეკლესიის ხმა“ რომ მართლაც წარუშლელად აღიბეჭდა ხელოვანის ცნობიერებაზე, „ფალიაშვილის მუსიკის“ ყოველ სეგმენტში ცხადზე უცხადესია. ამიტომაც, რომ საეკლესიო ორატორიების გავლენა მის საერო ნაწარმოებებსაც ეტყობა. ეს რომ ასეა, მხედველობიდან არ გამოჰპარვიათ საბჭოთა იდეოლოგიებსა და მათ მსახურებს, რის გამოც ისინი ზაქარია ფალიაშვილს რელიგიურობაში ადანაშაულებდნენ. ამის თაობაზე პროფ. აკაკი გაწერელია აღნიშნავს: „ჩვენ არაერთხელ მოგვისმენია ზოგიერთი ‘მუსიკოსისაგან’ ‘აბესალომ და ეთერის’ გენიალური მესამე მოქმედების გამო: ‘ეს მღვდლების შესაფერისი საეკლესიო მუსიკაა’-ო“ (გაწერელია 1978: 164). ათეისტებისა და, მით უმეტეს, ბოლშევიკი ათეისტების ბრალდებებს, რა თქმა უნდა, საფუძველი ჰქონდა. საკმარისია, თუნდაც ერთხელ მოვუსმინოთ „ფალიაშვილის მუსიკას“, რათა მასში ეკლესიის სული ვიგრძნოთ და განვიცადოთ.

ასეა თუ ისე, ანუ ფალიაშვილის „მიწყალე“ და დიდი მარხვის „სინანული“ ერთი და იგივეა თუ არა, განხილული კორესპონდენციის მთავარი და არსებითი სიახლე თანამედროვე მეცნიერებისათვის არის

შემდეგი: ზაქარია ფალიაშვილმა ეკლესიაში შემოქმედებითი მოღვაწეობა სტუდენტობის ასაკიდან დაიწყო და მისი სასულიერო ჰანგების მოსმენის შესაძლებლობა საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ჩინებულ შვილებს იმთავითვე მიეცათ.

2. საკათალიკოსო საბჭოს ადრესი და ზაქარია ფალიაშვილის მრწამსი

ქრისტიანთა რწმენის თანახმად კათოლიკე და სამოციქულო ეკლესიის სული მისი ამქვეყნიური სხეულის ორივე ფილტვს – დასავლეთისას და აღმოსავლეთისას – ერთნაირად მოიცავს და ორივეს თანაბარი სისავსით მსჭვალავს. მხედველობაში გვაქვს, – თანამედროვე გაგებითა და ტერმინოლოგიით, – კათოლიკური და მართლმადიდებლური ტრადიციები და, ცხადია, აქ რადიკალურ და ულტრა რელიგიურ შეხედულებებს არ ვგულისხმობთ. შეგვიძლია, – საგალობელ „მიწყალეს“ საფუძველზეც, – ვთქვათ, რომ ზაქარია ფალიაშვილის ჰანგთა პალიტრა, მარი ბროსეს სამეცნიერო ჰორიზონტის მსგავსად, საქართველოს კულტურული ხერხემლის ორივე ქრისტიანულ ფრთას შემოკრებს და აერთიანებს. დაისმის კითხვა: ასევე ფიქრობდნენ თუ არა საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის იმდროინდელი სწავლული და ჩინებული შვილები? პასუხს ვპოულობთ დოკუმენტში – საკათალიკოსო საბჭოს ადრესი.

ვიდრე ამ დოკუმენტის შექმნის, გამოვლენისა და შინაარსის საკითხებს შევხებით, დავუბრუნდეთ ზემოთ დასმულ კითხვას: როდის ჩაეყარა საფუძველი ზაქარია ფალიაშვილისა და მართლმადიდებელი ეკლესიის თანამშრომლობას და ჰქონდა თუ არა ამ თანამშრომლობას სარწმუნოებრივი საფუძველი?

უკვე აღვნიშნეთ, რომ ზაქარია ფალიაშვილის ცხოვრებისა და შემოქმედებისადმი მიძღვნილ ნაშრომებში ნახსენები არ არის პიროვნება, რომლის შთაგონებით და თანადგომით ახალგაზრდა მორწმუნე კათოლიკე მართლმადიდებელი ეკლესიის სამსახურში ჩადგა და ამ უბანზე ბევრი იღვაწა. ეს პიროვნება გახლდათ დიდი

საეკლესიო და საზოგადო მოღვაწე, კულტურტრეგერი, მეცნიერი და პედაგოგი, სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი – კალისტრატე ცინცაძე (1866-1952). მის მდიდარ წერილობით მემკვიდრეობაში გამორჩეული ადგილი უჭირავს მემუარს – „მოგონება ზაქარია პეტრეს ძე ფალიაშვილზე“, რომელიც პასუხს წინამდებარე კითხვაზეც და ხსენებული დოკუმენტის (ადრესის) წარმოშობის თაობაზეც გვთავაზობს.

ამ მემუარის ხელნაწერი დედანი დაცულია ავტორის პირად საარქივო ფონდში¹ და გამოქვეყნებულია ოთხჯერ.² ავტოგრაფს ამდიდრებს ხელმოწერა: „კ.-პ. კ. ცინცაძე 1930. მარტის 8. ტფილისი“ და მინაწერი სათაურის ქვეშ: „(დაწერილია ქ-ბ. ბუზოლდის თხოვნით)“. აქედან ცხადია, რომ თხზულებაზე მუშაობა კათალიკოს-პატრიარქს დაუსრულებია 1938 წლის 8 მარტს თბილისში, ხოლო მისი შექმნის ინიციატორი ცნობილი ვოკალისტი და პედაგოგი – ნადეჟდა (ნატალია) აბაშიძე-ბუზოლდი (1888-1976) – ყოფილა. თარიღი გვიბიძგებს ვიფიქროთ, რომ „მოგონების“ დასრულება ავტორმა შეგნებულად დაამთხვია ქალთა საერთაშორისო დღეს, – 8 მარტს. სავარაუდოა, რომ ამ დღეს თხზულების ავტორმა იდეის ავტორს სურვილისა და თხოვნის შესრულება ახარა, დღესასწაული ამგვარად მიულოცა და, შესაძლებელია, ტექსტიც – „მოგონების“ პირიც – სიტყვიერ თუ წერილობით მილოცვასთან ერთად აახლა. ასე რომ მეცნიერების სამომავლო და საპატიო ამოცანაა, პასუხი გაეცეს კითხვას: ეს დოკუმენტი ადრესატის (იდეის ავტორის) არქივს (თუკი შემონახულია) დღესაც ამშვენებს?

მემუარი ასე იწყება:

---

¹ კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი (ხეც): ცინცაძე 109, 85r.-95v. (დამატებითი ცნობა ამ საარქივო საქმის შესახებ იხ. ქვემოთ, სქ. 7).

² ორჯერ მიხეილ ქავთარიამ გამოაქვეყნა, ორჯერ – ჩვენ (ბიბლიოგრაფიული მითითებები: პაპუაშვილი 2014: 279). პირველი პუბლიკაცია სათაურით „დიდი კომპოზიტორის შესახებ“ (ცინცაძე 1971: 18-22), მომზადებული მიხეილ ქავთარიას მიერ, მიემდვნა ზაქარია ფალიაშვილის დაბადების 100 წლის იუბილეს. ამ პუბლიკაციებიდან არც ერთი არ წარმოადგენს დიპლომატიურ გამოცემას, ქვემოთ მოყვანილი ადგილები კი დედნის ზუსტი ასლია.

„ზაქარია პეტრეს ძე (ამხანაგ-მეგობრებში: შაქრო) ფალიაშვილი გავიცანი 1903 წ. დასაწყისში ქართულ გიმნაზიაში: სამასწავლებლო დარბაზში შემოვიდა სუფთად ჩაცმული, მაღალ-მაღალი, ტანწვრილი, პირხმელი და შავცეცხლისმფრქვევ დიდთვალებიანი ახალგაზრდა ერთ-ერთ მასწავლებელთან ერთად და ნერვიულად ესაუბრებოდა მას. შევეკითხე ჩემს გვერდით მჯდომარე, მოხუცებულობაშიც კი 'ყმაწვილ', არისტო ქუთათელაძეს, – ვინ არის ეს ახალგაზრდა, ან აქ რა უნდა მეთქი. პასუხად მივიღე: მუსიკის მასწავლებელია შაქრო ფალიაშვილიო. ეტყობა 'ფრანგი' უნდა იყოს მეთქი. არისტო გაკვირვებით შემეკითხა: რაზედ ეტყობაო? ასეთი ბრწყინვალე თვალები მარტო კათოლიკეებში შემხვედრია და ისიც მორწმუნე კათოლიკებს შორის მეთქი. არისტომ გადაიხარხარა და დაუძახა შაქროს: მოდი აქ, გავიცანი ჩვენი მოძღვარი, მგონია, მოეწონეო. შაქროც მოვიდა, და გავიცანით ერთმანერთი“ (ხეც.: ცინცაძე 109, 85r.; ცინცაძე 2010: 207).

ასე დაიწყო ორი დიდი მამულიშვილის მეგობრობა და თანამშრომლობა, რომელსაც მემუარი ცოცხლად და შთამბეჭდავად გადმოგვცემს. ყურადღება გამახვილებულია შემდეგ ამბებზე: მთავარმართებელ გოლიცინის სტუმრობა გიმნაზიაში, რომელსაც ექვთიმე თაყაიშვილი დირექტორობდა; ამ დროს დიდ დარბაზში მოწაფეთა გუნდის მიერ შაქრო ფალიაშვილის დირიჟორობით რუსეთის ეროვნული ჰიმნის „Боже, Царя Храни“ და ანდრია ყარაშვილის „სამშობლო, სამშობლო“-ს ბრწყინვალედ შესრულება და მთავარმართებლის აღფრთოვანება; ზაქარიას ვაჟის, „მამისერთა“ ირაკლის, კალისტრატე ცინცაძის მიერ მონათვლა და ზაქარიას მოხიბვლა ნათლობის წესის თანხლები ჰიმნით მართლმადიდებელთა ეკლესიაში – „რაოდენთა ქრისტეს მიერ ნათელ გვიღებთ“; ქართული საეკლესიო-ლიტურგიკული საგალობლებისა და წირვის მთელი წესის ნოტებზე გადაღების დაწყება; ფილარმონიული საზოგადოების დაარსება და მისი პირველი ნაბიჯები; ქაშვეთის მგალობელ ქალ-ვაჟთა ოთხ ხმიანი გუნდის

ჩამოყალიბება და ამ ფაქტის მიმართ მრევლის წევრთა მოსაზრებები; ამ გუნდის ტაძრის გარეთაც მოღვაწეობა „ჭირსა თუ ლხინში“ და კერძო მსახურების (ქორწილის, პანაშვიდისა და ანდერძის აგების) დროს წარმოსათქმელ საგალობელთა ნოტებზე გადაღება; „ახესალომ და ეთერის“ „პირველ დადგმაზე“ (1917 წელს) კათალიკოს კირიონის, მიტროპოლიტ ლეონიდისა და სხვა სამღვდელთა მიწვევა და მათგან ქართული ოპერის პირველი ნაბიჯის დალოცვა.

ამჟამად ჩვენ განსაკუთრებით მემუარის ბოლო ეპიზოდი გვინტერესებს:

„1925 წ. აპრილის 12-ს ქართველ საზოგადოებას უნდა გადაეხადა შაქროს მოღვაწეობის 30 წლის იუბილე. გავიგე ეს თუ არა, საკათოლიკოზო საბჭოში შევიტანე განცხადება ზეიმში მონაწილეობის მიღებისათვის. საკ. საბჭო სიამოვნებით შეხვდა ჩემს განცხადებას და აპრილის 8 განჩინებით დაგვაავალა მე და ივანე რატიშვილს, გამოგვეთხოვა საიუბილეო კომისიიდან სათანადო ნებართვა და გვეტვირთვა საბჭოს წარმომადგენლობა ზეიმზე. მივმართეთ წერილობითი განცხადებით კომისიას ნებართვისათვის. აღვვითქვეს, მაგრამ თვით ზეიმის დღეს გამოგვიცხადეს – ნებართვას ვერ მოგცემთ... რამდენად სასიამოვნო დარჩებოდა საბჭოს ეს უარი, გასაგებია. მეტად გულნატკენნი დავრჩით მე და ვანო რატიშვილიც: შაქროს ნიჭი ჩვენ თვალწინ იზრდებოდა და ვითარდებოდა თხუთმეტი წლის მანძილზე. იძულებული გავხდით დამზადებული ადრესი (მისი პირი აქვეა დართული)¹ და ნოტების ჩასალაგებელი „პაკკა“ მიგვერთმია შაქროსათვის ბინაზე. დანიშნულ დროს სახლში დაგვხვდა შაქრო და მისი მეუღლე, ძმა ვანო და დები. წაუყუკითხეთ ადრესი, შაქრის ცრემლები გადმოსცვივდა, – ასეთი შეფასება ჩემი

---

¹ ფრჩხილებში ჩასმული ფრაზა მოთავსებულია ხელნაწერი დედნის მინდორზე. ეს ფრაზა პუბლიკაციებში (იხ. ზემოთ, სქ. 6) არ გვხვდება. ამის მიზეზი არის ის, რომ აღნიშნული „პირი“ არ იძებნება კრებულში (თაბახის ქალაქებისაგან შემდგარ რვეულში), რომელშიც ამ მემუარის ტექსტი, საკლასო რვეულის ფურცლებზე დაწერილი, არის ჩართული და ჩაკერებული (იხ. ზემოთ, სქ. 5): არა დიპლომატიურ (პოპულარულ) გამოცემებში ასეთი ფრაზის დატოვება მიზანშეწონილად არ ჩაითვალა.

მოღვაწეობისა ზეიმზედ არ მომისმენია, ადრესის გულწრფელობა და უბრალოება აიხსნება იმით, რომ იგი დაწერილია მათ მიერ, ვის წრეში ვტრიალებდი ჩემი ცხოვრების შეგნებულ და საუკეთესო ნაწილსაო. შაქრო აღელდა, მოიგონა ბევრი რამ გიმნაზიის ცხოვრებიდან... ჩვენ რამდენჯერმე დავაპირეთ ადგომა და წამოსლვა, მაგრამ არ გამოგვიშვა, – ცოტა კიდევ მოიცადეთო, ძველ ამხანაგებს, ისიც უხუცესებს და ორს ერთად, აბა როდის ვნახამ კიდევო, მინდა თქვენთან საუბრით „გავძღე“ და დავტკბეო. გამხიარულებულ შაქროს თავი ძლივს დავახწიეთ.

თურმე ეს საუბარი შაქროსთან უკანასკნელი იყო; ამის შემდეგ იშვიათად თუ შევხვედრივარ მას (ქუჩაში) და ორიოდ სიტყვით მოგვიკითხამს ერთმანეთი...“ (ხეც.: ცინცაძე 109, 95r.-v.; ცინცაძე 2010: 214-215).

ციტირებული ტექსტი ფასეულია როგორც ინფორმაციისა და შინაარსის, ისე დოკუმენტაციის თვალსაზრისით. მისი დახმარებით ივსება და მდიდრდება როგორც საკათალიკოსო საბჭოს ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ისტორია, ისე ზაქარია ფალიაშვილის ბიოგრაფია და სულიერი პორტრეტი. ასე რომ, ყურადღებას მემუარის ყელა ასპექტი იმსახურებს.

ჩვენ წინ ცოცხლდება რეპრესირებული ეკლესიის მმართველი ორგანოს – საკათალიკოსო საბჭოს – სამუშაო გარემო 1925 წლის აპრილის პირველ დეკადაში. მისი ერთ-ერთი პრესტიჟული აქტივობის სულისჩამდგმელად მემუარის ავტორი, დეკანოზი კალისტრატე ცინცაძე, გვევლინება. ის პატიმრობიდან იმავე წლის 8 მარტს გათავისუფლდა (პაპუაშვილი 1914: 225). მან საკათალიკოსო საბჭოში სამსახური მალე განაახლა¹ და განსახილველად ერთობ დროული და აქტუალური წინადადება წარმოადგინა. კოლეგებიც მოწოდების სიმალეზე აღმოჩნდნენ და მათ (მათი სახით კი

---

¹ შესაბამისი თხოვნით („განცხადებით“) საკათალიკოსო საბჭოს მან იმა წლის 25 მარტს მიმართა, რაზეც 27 მარტს დადებითი პასუხი მიიღო (ხეც.: ცინცაძე 14). ამდენად, საკათალიკოსო საბჭოში სტატუსი მას საპყრობილეს დატოვებიდან მე-19 დღეს აღუდგა.

საქართველოს მართლმადიდებელმა ეკლესიამ) მის ინიციატივას („განცხადებას“) მწვანე შუქი აუნთო, რაც 8 აპრილის „განჩინებით“ გამოიხატა. „განჩინებამ“, მემუარის თანახმად, დაავალა ერისკაც ივანე რატიშვილს, ეთანამშრომლა ინიციატივის ავტორთან, რათა მათ ეროვნული კულტურის ამ დიდ ფორუმზე საკათალიკოსო საბჭო და, მამასადამე, მშობელი ეკლესია წარმოეჩინათ.

ხსენებული ერისკაცი არის იმდროინდელი ინტელიგენციის წარმომადგენელი, პედაგოგი და საზოგადო მოღვაწე – ივანე (ვანო) გიორგის ძე რატიშვილი (1862-1933). ის საეკლესიო და კულტურულ ასპარეზზეც აქტიურად მოღვაწეობდა; იყო საკათალიკოსო საბჭოს წევრი და სრულიად საქართველოს მე-2 და მე-3 საეკლესიო კრებების დელეგატი; მხარს უჭერდა კათალიკოს-პატრიარქ ამბროსი ხელაიას ეროვნულ-პოლიტიკურ კურსს და ღვთისმსახურების სფეროში რეფორმების გატარების იდეას (თალაქვაძე 2013: 113,129,363,492,982; ვარდოსანიძე 2000: 46); 1924 წლის 20 მაისიდან 1925 წლის 12 თებერვლამდე თბილისის ქაშვეთში მნათის თანამდებობას ასრულებდა (ცინცაძე 1994: 96). განსახილველი მემუარი, ასევე, შეიცავს უნიკალურ ცნობებს, რომელთა თანახმად მან ზაქარიას ვაჟის, მამისერთა ირაკლის, მიმქმელის (ნათლიის) მოვალეობა იკისრა (1904 წელს) და ნათლობის წესის შესრულების დროს ისეთი კეთილხმოვანება შემატა გალობას „რაოდენთა ქრისტეს მიერ ნათელგვიღებდეს“, რომ დიდი კომპოზიტორიც აიყოლია, მას ამ ჰანგის ნოტებზე გადაღების სურვილი აღუძრა და მართლმადიდებელთა ეკლესიასთან თანამშრომლობის გაღრმავება შთააგონა (ხეც.: ცინცაძე 109, 88v.; ცინცაძე 2010: 210). ასე რომ, საკათალიკოსო საბჭოს 1925 წლის 8 აპრილს არჩევანი ამ პირობაზე შემთხვევით არ შეუჩერებია.

„საიუბილეო კომისიამ“, რომელიც ქართული ელიტის წარმომადგენლებს აერთიანებდა¹, საკათალიკოსო საბჭოსაგან განსხვავებით, იმედები ვერ გაამართლა და ვერც გაამართლებდა ბოლშევიკურ-ანტირელიგიური რეჟიმის პირობებში, – იმ რეჟიმის პირობებში, რომელმაც ერთი წლის წინ მთელი საკათალიკოსო საბჭო

---

¹ ამ კომისიისა და იუბილეს შესახებ: ზამბახიძე 1966: 223; გვახარია 1971: 32; ხუჭუა 1974: 120-122.

გაასამართლა, „ანტისაბჭოთა და კონტრრევოლუციურ ორგანიზაციად“ გამოაცხადა და მისი თანამშრომლები დააპატიმრა (პაპუაშვილი 2014: 220-225).

„მოგონების“ მეცნიერული მნიშვნელობა გაიზრდება, თუ ვითვალისწინებთ, რომ „საიუბილეო კომისიის“ შესახებ არსებულ ლიტერატურაში (იხ. ზემოთ, სქ. 9) საკათალიკოსო საბჭოს აღნიშნულ ინიციატივაზე არაფერია ნათქვამი. ამდენად, მემუარი ამ კომისიის სამუშაო გარემოში ღრმად შეღწევისა და ზოგიერთი დეტალის დაზუსტების საშუალებას იძლევა. ფრაზა – „მივმართეთ წერილობითი განცხადებით კომისიას ნებართვისათვის. ადგვითქვეს, მაგრამ თვით ზეიმის დღეს გამოგვიცხადეს – ნებართვას ვერ მოგცემთო...“ – გვარწმუნებს, რომ კომისია „წერილობით განცხადებას“ კეთილი განწყობით შეეგება. თუ რა მოხდა შემდეგ, ძნელად ამოსაცნობი არ უნდა იყოს. ქვეტექსტი გვეუბნება და გვარწმუნებს, რომ „საიუბილეო კომისიის“ მუშაობაში ერეოდა და ამ შემთხვევაშიც ჩაერია ზემდგომი ძალა, რომელმაც კომისიის კეთილგანწყობა არაფრად ჩააგდო და მას უარყოფითი პასუხის მომზადება აიძულა. ვინ შეიძლებოდა ყოფილიყო ეს ძალა, თუ არა იმდროინდელი ცენზურა და კომუნისტურ-პარტიული ზედაფენა?! ასე რომ, უარი ნებართვაზე არა მხოლოდ ზაქარია ფალიაშვილის იუბილეს ისტორიას ავსებს და ამდიდრებს, არამედ საბჭოთა რეპრესიული მანქანის ისტორიასაც როგორც მისი სისასტიკის ერთი მაგალითი. ამ სახით ჩვენ თვალწინ ცოცხლდება შეშინებულ-დამორჩილებული კომისია და რეპრესირებული საკათალიკოსო საბჭო, რომლის ორი წარმომადგენელი – მღვდელი და ერისკაცი – დგანან მეგობრისა და კოლეგის – დიდი კომპოზიტორის – იუბილესათვის გამზადებული ოპერისა და ბალეტის თეატრის წინ სასურველი ნებართვის მოლოდინში. ვხედავთ, რომ იუბილარიც რეპრესირებული და დამცირებულია, რადგან მის სურვილს, ასეთ შემთხვევაშიც კი, ამა სოფლის ძლიერნი ანგარიშს არ უწევენ. მოლოდინი მოლოდინად რჩება!

„ადრესის“ (წერილობითი მიმართვის) ადრესატისათვის გადაცემის სცენა მემუარში წარმოჩენილია ექსპრესიით და

შთამბეჭდავად. ვიზიტი 12 აპრილის მომდევნო დღეებში უნდა შემდგარიყო. ვხედავთ სტუმრების მისაღებად მომზადებულ ოჯახს სახლში, სადაც ის 1915 წლის 16 აგვისტოდან ცხოვრობდა და რომელშიც 1959 წლიდან სახლ-მუზეუმი ფუნქციონირებს (თბილისი, დიმიტრი ბაქრაძის 10)¹. ოჯახის უფროსის, ზაქარიას, გვერდით მისი მეუღლე – იულია მიხეილის ასული უტკინა დგას. მათ მხარს უმშვენიერებენ ზაქარიას ძმა ვანო და მისი დები, რომლებიც, ჩანს, იქ საგანგებოდ არიან წვეულნი. ვანო (ივანე) და კალისტრატე ერთმანეთს პირადად იცნობდნენ. ისინი, ძმები ფალიაშვილები, თანაუგრძნობდნენ მას დისკუსიაში, რომელიც 1922 წელს მიმდინარეობდა საეკლესიო ცხოვრების განახლებისა და გათანამედროვეების საკითხებზე (თალაქვაძე 2013: 484). ეჭვი არაა, რომ ერთმანეთს ივანე ფალიაშვილი და ივანე რატიშვილიც იცნობდნენ. სტუმრები, ასევე, ზაქარიასა და ივანეს დებსაც, თეკლეს და ნინოსაც, იცნობდნენ, სხვა არა იყოს რა, – ქაშვეთის ტაძრიდან, სადაც ისინი მაგალობელთა პროფესიულ გუნდს ამშვენებდნენ (ცინცაძე 2010: 213). ამდენად, ჩვენ ნაცნობ-მეგობართა საამო და სასურველი შეხვედრის მოწმე ვხდებით.

აუდიენცია, ცხადია, „ადრესის“ წაკითხვით დაიწყო და ეს მისია, ეჭვი არაა, დეკანოზმა იკისრა. ვხედავთ მსმენელებს, რომლებიც სულგანაბულნი და კმაყოფილებით აღსავსენი არიან. „მოგონებამ“ არა მარტო დიდი კომპოზიტორის სულიერი და ემოციური ბუნების მახასიათებელი თვისებები – მგრძნობიარე გული და ცრემლიანი თვალები – წარმოაჩინა, არამედ ამ შეხვედრის დროს მის მიერ წარმოთქმული ეს სიტყვებიც შემოგვინახა: „ასეთი შეფასება ჩემი მოღვაწეობისა ზეიმზედ არ მომისმენია, ადრესის გულწრფელობა და უბრალოება აიხსნება იმით, რომ იგი დაწერილია მათ მიერ, ვის წრეში ვტრიალებდი ჩემი ცხოვრების შეგნებულ და საუკეთესო ნაწილს“. ჩვენ უკვე ადვილად შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ, რაოდენ სათუთად ინახავდა კომპოზიტორი გიმნაზიის დროინდელ მოგონებებს და რარიც გულწრფელად მიმართავდა ის გიმნაზიელ მეგობრებსა და

---

¹ ამ მუზეუმის შესახებ ქართულ და რუსულ ენებზე: ფალიაშვილი-Палиашвили 1966: 4-33.

თანამშრომლებს: „ცოტა კიდევ მოიცადეთ, ძველ ამხანაგებს, ისიც უხუცესებს და ორს ერთად, აბა როდის ვნახამ კიდევ, მინდა თქვენთან საუბრით გავძღე და დავტკბე!“

განსახილველი მონაკვეთი არქეოგრაფიის კუთხითაც საყურადღებო ინფორმაციას შეიცავს. მასში ხუთი წერილობითი დოკუმენტია ნახსენები: საკათალიკოსო საბჭოს სახელზე დაწერილი განცხადება, საკათალიკოსო საბჭოს 1925 წლის 8 აპრილის განჩინება, „წერილობითი განცხადება“ საიუბილეო კომისიას, „დამზადებული ადრესის“ დედანი და „მისი პირი“. მეხუთე დოკუმენტის („პირის“ ანუ ასლის) შესახებ უკვე აღვნიშნეთ (სქ. 7): ის არ გვხვდება იქ, სადაც, ავტორისავე მითითებით, უნდა გვხვდებოდეს, – საერთო რვეულის იმ ნაწილში (96r.-144v.), რომელიც სხვადასხვა ფორმისა და შინაარსის დოკუმენტებს აერთიანებს. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს დოკუმენტები თავად ავტორის, კალისტრატეს, მიერ არის შერჩეული და განლაგებული. ამ მასალას, ალბათ, „ადრესის“ პირიც ამშვენებდა, მაგრამ ის მოგვიანებით გაუჩინარდა. თუ ვის მიერ, რის გამო და როდის მოხდა ეს, – გაურკვეველია. ასევე უცნობია პირველი, მეორე და მესამე დოკუმენტების ბედი, რაც მათი მოძიების გზაზე ნაბიჯების გადადგმას გვკარნახობს. საბედნიეროდ გარკვეულია ჩვენი თემის მთავარი საგნის – მეოთხე დოკუმენტის ანუ „ადრესის“ დედნის – ამჟამინდელი დაცულობა, რის გამოც მის შესახებ მსჯელობის საშუალება გვაქვს.

თუ სად ინახებოდა ეს დოკუმენტი კომპოზიტორის გარდაცვალების (1933 წლის 6 ოქტომბრის) შემდეგ, „მოგონების“ გამომცემლებმა (იხ. ზემოთ, სქ. 6) არ ვიცოდით. ამ საკითხს ნათელი მოეფინა 2011 წელს, როდესაც გამოქვეყნდა ზაქარია ფალიაშვილის მემორიალური სახლ-მუზეუმის მეცნიერი თანამშრომლის – თამარ ჩინჩალაძე-მარის – საუბარი ჟურნალისტ თამუნა ლოლუასთან. შეკითხვას – „როდის და როგორ გახდა ზაქარია ფალიაშვილი კათოლიკე?“ – რესპონდენტმა უპასუხა: „ამ ბოლო დროს აქცენტი კეთდება მის კათოლიკობაზე. სწორედ ამ მიზნით, ჩვენ საჭიროდ ჩავთვალეთ, საზოგადოებას გავაცნოთ დოკუმენტი, რომელიც მუზეუმის ფონდში ინახება. ისტორიული მნიშვნელობის ეს

ექსპონატი ასახავს ქართული ეკლესიის დამოკიდებულებას ზაქარია ფალიაშვილის შემოქმედებისადმი. (...) ეს არის 1925 წელს ზაქარია ფალიაშვილის შემოქმედებითი მოღვაწეობის 30 წლისადმი მიძღვნილი საიუბილეო მასალა (...)“ (ლოლუა 2011: 90). ინტერვიუ მრავალმხრივ არის საყურადღებო. სხვა არა იყოს რა, სწორედ მისი მემკვიდრით ეუწყა ფართო საზოგადოებას ერისა და ბერისათვის ამ ერთობ ფასეული დოკუმენტის გადარჩენის და შემონახვის ამბავი. ამასთანავე შეუძლებელია დავმალოთ გაკვირვება შემდეგ გარემოებებთან დაკავშირებით: 1) რის გამო და რის საფუძველზე მოიაზრებს კორესპონდენტი ზაქარია ფალიაშვილს მართლმადიდებლობიდან კათოლიკედ კონვერტირებულ ქრისტიანად, ე. ი პროზელიტად? და 2) რა აიძულებს რესპონდენტს პირდაპირი პასუხისაგან თავის არიდებას? ჩვენთვის მთლად ნათელი არ არის ქვეტექსტი წინადადებისა: „ამ ბოლო დროს აქცენტი კეთდება მის (ზაქარია ფალიაშვილის, ნ. პ.) კათოლიკობაზე“. ბუნებრივად იბადება შემხვედრი კითხვა: როდის არ „კეთდებოდა აქცენტი“ ზაქარია ფალიაშვილისა და მისი საოჯახო ტრადიციის კათოლიკობაზე?! მკითხველს შეიძლება მოეჩვენოს, რომ განსახილველი ექსპონატი („საიუბილეო მასალა“) ხსენებული აქცენტის უსაფუძველობაზე მეტყველებს, მაგრამ ინფორმაცია, რომელიც ინტერვიუდან მის შესახებ მოგვეწოდება, ისეთს არაფერს შეიცავს, რომ „ამ ბოლო დროს გაკეთებული აქცენტი“ გააქარწყლოს. რესპონდენტი ყურადღებას ამახვილებს ადრესის იმ ნაწილზე, რომელშიც ლაპარაკია იოანე ოქროპირის წირვის წირვის ნოტებზე გადაღებასა და დამსახურებაზე ქართული ჰიმნოგრაფიის წინაშე. ეს, ცხადია, დიდი ღვაწლია, მაგრამ ამ ღვაწლს მისი შემოქმედის აღმსარებლობასთან კავშირი არა აქვს. გავითვალისწინოთ, რომ როგორც იოანე ოქროპირის ლიტურგია, ისე ქართული ჰიმნოგრაფია ერთიანი ეკლესიის საკუთრებაა, – ეკლესიათა ერთიანობის ხანაში შექმნილი, რომლის მემკვიდრეები მართლმადიდებლებიც არიან და კათოლიკეებიც. კორესპონდენტის შეკითხვის შინაგან მუხტს რაც შეეხება, მასზე პოსტსაბჭოურ საქართველოში მომძლავრებული მართლმადიდებლური ნაციონალიზმის ანუ ერთგვარი ერისის,

ფილექტიზმის,¹ და შესაბამისი ანტი-კათოლიკური ისტერიის გავლენის კვალი ჩანს.

ასეა თუ ისე, რესპონდენტი საამო და სასურველ ამბავს გვაუწყებს: საძიებელი დოკუმენტი – საკათალიკოსო საბჭოს ადრესი – არ დაკარგულა და ინახება იქ, სადაც უნდა ინახებოდეს – ადრესატის მემორიალთა საცავში, რაც ამ შემთხვევაში მთავარი და არსებითია.

საკითხით დაინტერესებულ მკითხველს ამ დოკუმენტის გაცნობის შესაძლებლობა 2017 წელს მიეცა, როდესაც თბილისის მუზეუმების გაერთიანებამ გამოაქვეყნა ქართულ-ინგლისური ალბომი „ზაქარია ფალიაშვილი – Zakaria Paliashvili“. მასში, კომპოზიტორის ცხოვრებისა და შემოქმედების ამსახველ მასალებს შორის, გვხვდება საკათალიკოსო საბჭოს ადრესის ფოტო, ტექსტის მოზრდილი ნაწილისა და მისი ინგლისური თარგმანის პუბლიკაცია, ასევე – „მოგონების“ ხელნაწერი დედნიდან ბოლო ორი აბზაცის (ადრესის თაობაზე) ფოტოპირი (ადრესი 2017: 260-261). ამჯერად ჩვენი მიზანია, აღვწეროთ ეს სამუზეუმო ექსპონატი, გამოსაცემად მოვამზადოთ ადრესის სრული ტექსტი და მისი შინაარსი მიმოვიხილოთ.

აღნიშნული ექსპონატი ანუ, „მოგონების“ ავტორის სახელდებით, „დამზადებული ადრესი და ნოტების ჩასალაგებელი პაკეტი“, ზოგადად – „საკათალიკოსო საბჭოს ადრესი“ სახლ-მუზეუმის ძირითად შემოსულობათა წიგნში (შ. წ.) გატარებულია ნომრით 365.² ამავე წიგნის მიხედვით, ეს ექსპონატი მუზეუმს საჩუქრად გადასცა დიდი კომპოზიტორის უმცროსმა ძმამ – ნიკოლოზ ფალიაშვილმა – 1961 წელს. ადრესის ფურცელზე დატანილია ბეჭედი, რომელშიც დაფიქსირებულია თარიღი: „5 აპრილი 1961 წ.“. მაშასადამე, ექსპონატი მუზეუმმა 1961 წლის 5 აპრილს ჩაიბარა. როგორც ჩანს, ეს საგანი ერთ დროს ნიკოლოზ ფალიაშვილის მფლობელობაში იყო მოქცეული.

---

¹ ამ მოვლენის შესახებ შედარებით ვრცლად: პაპუაშვილი 2008: 430-437, Papuaschwili 2008: 121-126.

² ამ ექსპონატის გაცნობისა და მასზე მუშაობის დროს გაწეული დახმარებისათვის უღრმეს მადლობას მოვახსენებთ პატივცემულ კოლეგებს: თბილისის მუზეუმების გაერთიანების გენერალურ დირექტორს ნინო სანადირაძეს, ზაქარია ფალიაშვილის მემორიალური სახლ-მუზეუმის კურატორს თამარ მარს და ფონდების მცველს თეა დუმბაძეს.

„საკათალიკოსო საბჭოს ადრესი“ არის რთული კონსტრუქციის საგანი და ალბომის ფორმა აქვს. ის სამი ნაწილისაგან შედგება: 1. ტყავგადაკრული ხის ყდა (26X38), რომლის ზედა და ქვედა ნაწილები ერთმანეთს მაგარი ყუით უკავშირდება; 2. ტყავის სქელი და მყარი საქაღალდე, რომელიც დაკრულია ქვედა ყდის პირველ გვერდზე და სანოტო პაპკას ჰგავს (შიგთავსი ამჟამად ცარიელია) და 3. საკუთრივ ადრესი, რომლის ხელნაწერი ტექსტისათვის გამოყენებულია სტამბის ორად გაკეცილი ფურცელი (36X38). ტყავის ფუნქციას ალბომში ლედერინი ასრულებს

ალბომის ყდის პირველი გვერდი ასევე სამი ელემენტისაგან შედგება: (1) მასზე დაკრულია ღია ფერის ხის ვიწრო ძელაკებისაგან გაკეთებული ჩარჩო. (2) ეს ჩარჩო გარს ევლება მეორე – ლითონის ორნამენტირებულ – ჩარჩოს, რომელიც შედარებით ფართოა. ის ფიცარზე ოთხივე კუთხით მიმაგრებულია ძვირფასი მელნისფერი ბურთულებით. მისი ზედა ნაწილის ცენტრში გამოსახულია მუსიკალური საკრავი ლირა, ქვედა ნაწილის ცენტრში კი – სანოტო ნიშნის მსგავსი ფიგურა. (3) ამ ჩარჩოს შიგნით განთავსებულია ფერწერული ტილო, რომელიც უღრან ტყეში ნადირობის სცენას გადმოსცემს: რაშზე მჯდომი და ცეცხლოვანი გვირგვინით შემოსილი მანდილოსანი სასოებით უმზერს რაინდს, რომელიც მგლის მსგავს ცხოველს აზის და ხელით იმორჩილებს.

ძველი ქართული ორნამენტითაა შემკული ალბომის ყდის მეორე გვერდის ოთხივე კუთხის სამკუთხა სივრცეები, რომლებსაც დიაგონალურად დაფენილი ტყავის გარეკანი წარმოქმნის. ამ კუთხეებს შორის, ფანჯარაში, ჩასმულია ორად გაკეცილი თაბახის ფურცელი ადრესისათვის. საქაღალდის („სანოტო პაპკის“) ზედა გვერდის ტყავზე ამოტვიფრულია სათაური: „ქართული წირვა-ლოცვის დამამშვენებელს და აბესალომ და ეთერის ავქსონს ზაქარია ფალიაშვილს საკათალიკოზო საბჭოსაგან 19^{12/IV} 25 წ.“, რაც მიგვანიშნებს, რომ ალბომის ამ ნაწილის შიდა სივრცე მართლაც ნოტებისათვისაა განკუთვნილი.

ორნამენტირებულია ადრესის ოთხგვერდიანი თაბახის პირველი გვერდის ოთხივე მხარე. ზედა აშიის შუა ნაწილში ჩაწერილია

სხივოსანი გოლგოთის ჯვარი, ქვედა აშის შუა ნაწილში – თარიღი „1925“. მარჯვენა კიდის ქვემოთ, ორნამენტის ქვეშ, გვხვდება ავტოგრაფული მინაწერი: „ნახატი პ. რომანიშვილისა“, რაც ნიშნავს, რომ „საკათალიკოსო საბჭოს ადრესის“ ანუ, როგორც ჩანს, მთელი სასაჩუქრე საგნის (ალბომის) მხატვრული გაფორმება ეკუთვნის პ. რომანიშვილს. ამ ინიციალისა და გვარის მხატვარი ჩვენთვის ჯერჯერობით უცნობია, თუმცა მისი კვალიფიკაცია, ამ ნახელავის მიხედვით, ეჭვს არ უნდა ბადებდეს. ამის თქმის უფლებას პირველ რიგში გვაძლევს ზემოთ მიმოხილული ფერწერული სიუჟეტი, რომელიც ორიგინალობით გამოირჩევა და თითქოს ქართული ფოლკლორით საზრდოობს; ბოროტებასთან ბრძოლას ასახიერებს; თითქოს საქართველოს ძალადობრივ გასაბჭოებას, იმ პერიოდში განხორციელებულს, გმობს და, მამასადაძმე, პოლიტიკურ დატვირთვასაც იძენს. კარგ შთაბეჭდილებას ტოვებს ქალაქისა და ლითონის ორნამენტები. თუმცა ექსპონატის ამ მხარის დეტალურად განხილვა და შეფასება საგანგებო გამოკვლევას მოითხოვს, რაც ჩვენი ამოცანა ვერ იქნება.

ადრესის ტექსტი იწყება თაბახის პირველი გვერდიდან და მთავრდება მეორე გვერდზე ხელმოწერით, თარიღითა და ადგილის აღნიშვნით. ძირითად ტექსტს მოსდევს დანართი (P. S.), რომელიც განთავსებულია მეორე და მესამე გვერდებზე. მასში გამოხატულია მწუხარება იმის გამო, რომ ადრესის ადრესატისათვის ჩანაფიქრის მიხედვით და წესისამებრ გადაცემა ვერ მოხერხდა (იხ. ტექსტი, ქვემოთ).

მოკლედ: საკათალიკოსო საბჭომ იუბილარ კომპოზიტორს საჩუქრად მიართვა მხატვრულად გაფორმებული ალბომი სანოტო პაკეტითა და ადრესით.

ყველაფრიდან ჩანს, რომ ამ საჩუქარში უაღრესი სიყვარული და ერთგულებაა ჩაქსოვილი. ის დამშვენებულია ძველი ქართული კოლორიტით და ხელოვნების ნიმუშს წარმოადგენს, რასაც როგორც ტექსტის ავტორებს, ისე მხატვარს უნდა ვუმაღლოდეთ. ვხედავთ, რომ მათ საქმეში ჩაურთავთ სტამბა-ლითოგრაფია, რათა მხატვრის ნახელავი ალბომის ყდაზე, საქალაქისა და თაბახის პირველ

გვერდზე მყარად და მიმზიდველად აღბეჭდილიყო. სახელდახელოდ, თუმცა გულმოდგინედ შეითხზა ადრესი, რომელიც ოთხგვერდიანი ფურცლის ორ გვერდზე განთავსდა. ყოველივე ეს კი სამ დღეში – საკათალიკოსო საბჭოს ნებართვიდან იუბილემდე, 8 აპრილიდან 12 აპრილამდე – მომზადდა, რაც ოფიციალურად ყოველმხრივ შევიწროებული ორგანიზაციის გაათქვეცულებულ ძალისხმევას ცხადყოფს.

საჩუქრის სული და გული მაინც არის ადრესი, რომელიც, P. S.-ით, ასე იკითხება:

ქართული წირვა-ლოცვის დამამშვენებლო და ქართული ოპერის
მამათ-მთავარო!

იმ შეგნებულ ქართველთა შორის, რომელნიც დღეს ზეიმობენ შენის მოღვაწეობის ოცდაათი წლის თავს და მასთან ერთად ქართულ სამუსიკო ხელოვნების უსათუო გამარჯვებას, სრულიად საქართველოს ეკლესიის უზენაესი დაწესებულებაც იღებს მონაწილეობას: ჩვენი პირით საკათალიკოსო საბჭო გიცხადებს შენ უღრმეს პატივისცემას და გიძღვნის გულწრფელ სალამს!...

დღეს ქართული ეკლესია ხარობს და იშვებს მისთვის, რომ შემოქმედისაგან ბოძებული ტალანტი შენ კი არ დაჰყავდა, არამედ აქმნიე მას ზედა და გამრავლებული ჩააბარე მშობელ ერს: შენ მიმოვლე საქართველოს მთა და ბარი, სვანეთიც კი, და განსაცვიფრებელი გულმოდგინებით შეჰკრიბე ქართველ ხალხში გაბნეული შეუდარებელი კილო-თქმები და კოლო-ნაკვთები. შენ პირველმა დაამუშავე ეს ობოლი მარგალიტი და ოთხხმაზედ გამართული თამამად წარუდგინე განათლებულ კაცობრიობას „წმინდა იოანე ოქროპირის წირვის“ სახით. ამ წირვამ მოხიბლა საქართველოს კათოლიკე ეკლესიის არა მარტო აღმოსავლეთის აღსარების მორწმუნენი, არამედ – დასავლეთისაც, რომის მიმდევარნიც...

მაგრამ შენ ეს არ იკმარე: შენ გაათქვეცე შრომა და სულ მოკლე დროში სავსებით დაეუფლე საზოგადოების უფრო ფართო წრეს, მოგვაწოდე რა პირველი ქართული ოპერა „აბესალომ და ეთერი“. ამ

ოპერამ განავრცო და უკვდავყო ქართველი ხელოვანის ზაქარია ფალიაშვილის სახელი, როგორც ჩვენს ქვეყანაში, ისე მის საზღვრებს გარეშეც...

როგორის თანაგრძნობით და აღტყინებით შეხვდა ამ შენს ნაშრომს ქართული ეკლესია, ეს შენ კარგად უნდა გახსოვდეს: ოპერა იგი დალოცეს და აკურთხეს კათოლიკოზ-პატრიარქებმა კირიონმა და ლეონიდემ, საკათოლიკოზო საბჭოს წევრებთან ერთად მის პირველად შესრულებაზედ პირადი დასწრებით, მიუხედავად იმისა, რომ ასეთ მაღალხარისხოვან სამღვდელო პირთ არასოდეს არ გადულახავთ თეატრის ბჭე!...

მით უმეტეს სიხარულსა და სიამოვნებას განიცდის დღევანდელი საკათოლიკოზო საბჭო და მისი თავმჯდომარე: შენმა შეუდრეკელმა გულმოდგინებამ და დაუშრეტელმა შემოქმედებამ შესძინეს ქართულ ხელოვნებას სულის აღმამფრენელი და გულის დამატკბობელ-დამამშვიდებელი „დაისი“!...

ითვალისწინებს რა ყოველსავე ზემო აღნიშნულს საკათოლიკოზო საბჭო, იგი გამოსთქვამს სრულ იმედს, რომ შენ კვლავ შესძენ სამუსიკო ხელოვნებას არა ერთსა და ორს შენის ნიჭისა და გულმოდგინების შესაფერ ნაწარმოებს, და მით ხელს შეუწყობ ქართველი ხალხის მიერ საპატიო ადგილის დაჭერას წინ წასულ და განათლებულ ერთა ოჯახში...

დასასრულ, ბედნიერად ვთვლით ჩვენს თავს, რომ საკათოლიკოზო საბჭომ ჩვენ გვარგუნა პატივი დღევანდელ ზეიმში მონაწილეობისა, ჩვენ, რომელთაც მრავალი წელი გვიშრომნია შენთან ერთად ცნობილ ქართულ გიმნაზიაში და მოწმენი ვართ შენი ყოველდღიური თავდადებული მუშაობისა. იცოცხლე მრავალ წელს, ძვირფასო მეგობარო, ჯანის სიმრთელით და სულის სიმშვიდით, სადიდებლად ქართველი ერისა და სასარგებლოდ ადამიანის განმაფაქიზებელ-განმასპეტაკებელ ხელოვნებისა!...

„12“ აპრილს

1925 წ.

ქალაქ. ტფილისი.

საკათოლიკოზო საბჭოს რწმუნებულნი:

დეკ. კ. ცინცაძე
ივ. რატიშვილი

ღრმად პატივცემულო ზაქარია პეტრესძე! საკათოლიკოზო საბჭოს რწმუნებულნი გამოსთქვამენ უღრმეს მწუხარებას მის გამო, რომ მათ არ მიეცათ საშვალეა სავსებით შეესრულებიათ საკათოლიკოზო საბჭოს დავალება და გადმოეცათ თქვენთვის ეს მიმართვა თვით ზეიმზედ.

საკათოლიკოზო საბჭოს რწმუნებულნი,
დეკ. კ. ცინცაძე
ივანე რატიშვილი
1925 წ. აპრილს 12.

ბუნებრივად დაისმის კითხვა: ორიდან რომელია წამყვანი ავტორი? საკმარისია, თვალი გადავავლოთ კალისტრატე ცინცაძის წერილობით მემკვიდრეობას, რომ ამ ტექსტში მისი სტილი და გემოვნება ამოვიკითხოთ. ფრაზები – „სულის აღმამფრენელი და გულის დამატკობელ-დამამშვიდებელი“, „სასარგებლოდ ადამიანის განმაფაქიზებელ-განმასპეტაკებელ ხელოვნებისა“ – გვხვდება ამავე მოძღვრის ქადაგებებში, რომლებიც ფილარმონიული საზოგადოების სამუსიკო სკოლის კურთხევასა და ქართული თეატრის შენობის განახლებას ეძღვნება (ცინცაძე 2014: 103-104). შეიძლება ითქვას, რომ ადრესის სულისკვეთება არაფრით განსხვავდება მისი უწმინდესობის იმ ნაწერთა სულისკვეთებისაგან, რომლებიც კულტურისა და ხელოვნების სფეროს განეკუთვნება. ეჭვი არაა, რომ ადრესის შედგენაში ორივე ხელმომწერი – ადრესატის ორივე მეგობარი და ორივე კალმოსანი – მონაწილეობდა, თუმცა ინიციატორის, დეკ. კალისტრატე ცინცაძის, უპირატესობა სადავო არ უნდა იყოს.

დეკანოზის – ღვთისმეტყველების კანდიდატისა და მქადაგებლის – ხელწერა განსაკუთრებით ადრესის იმ მონაკვეთში იგრძნობა, რომელიც ადრესატის დამსახურების შეფასებას ისახავს მიზნად: „შემოქმედისაგან ბოძებული ტალანტი შენ კი არ დაჰყვალ ქვეყანასა, არამედ აქმნიე მას ზედა და გამრავლებული ჩააბარე მშობელ ერს“. ამ

სიტყვების წყარო არის იესო ქრისტეს იგავი ღვთისგან ბოძებული „ქანქარის“ ანუ ტალანტის, გადატანით – უნარის შესახებ (მათე 25: 14-30; ლუკა 19: 11-26). იუბილარი შედარებულია იმ მართალ და ჭკვიან ადამიანს, რომელსაც ბატონმა გარკვეული რაოდენობის თანხა, რეალური აზრით კი, – შემოქმედების უნარი (ტალანტი) ჩააბარა. მან ეს თანხა, ღვთისგან ბოძებული ტალანტი, მიწაში კი არ დამარხა, ზოგიერთი ზარმაცი და უქნარა ადამიანის მსგავსად, არამედ, თანამედროვე ენით რომ ვთქვათ, – წარმოებაში დააბანდა, მოგებას მოგება დაამატა და ასე დაუბრუნა მწყალობელ პატრონს როგორც პატიოსანმა მოვალემ კეთილ მევალეს.

ზაქარია ფალიაშვილი არა მარტო ეკლესიას მოემსახურა, არამედ მისმა ნიჭმა, ადრესის თქმით, „საზოგადოების უფრო ფართო წრე“ ანუ საერო კულტურაც მოიცვა და მშობელი ერის სახელი საერთაშორისო მასშტაბით წარმოაჩინა. იქვე, სტრიქონსა და სტრიქონს შორის, ადვილად შესამჩნევია აზრი, რომლის თანახმად კედელი სასულიერო და საერო სარბიელთა შორის ცამდე აზიდული არ არის. ამის დასტურია პირველი ქართული ოპერა „აბესალომ და ეთერი“ და მისი მემკვიდრე „დაისი“, რომელიც, ადრესის შეფასებით, არის „სულის აღმამფრენელი და გულის დამატკბობელ-დამამშვიდებელი“ ნაწარმოები.

ადრესს ისტორიული წყაროს მნიშვნელობაც აქვს, რადგან ავსებს იმდროინდელი საქართველოს კულტურულ-პოლიტიკური ცხოვრების სურათს. ჩვენთვის უკვე ცნობილია „საკათალიკოსო საბჭოსა და მისი თავმჯდომარის“, კათალიკოს-პატრიარქ ამბროსი ხელაიას, დამოკიდებულება ზაქარია ფალიაშვილის ღვაწლის მიმართ, – რწმენა, რომ ეს ღვაწლი „ხელს შეუწყობს ქართველი ხალხის მიერ საპატიო ადგილის დაჭერას წინ წასულ და განათლებულ ერთა ოჯახში“. ეს პოზიცია მოულოდნელობას არ უნდა წარმოადგენდეს, თუ გავითვალისწინებთ, რომ საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას იმ დროს ფართო ეკუმენური მიზნები და ამოცანები ამოქმედებდა; ავლენდა ტოლერანტობას; პატივს მიაგებდა მეცნიერებას, კულტურასა და ხელოვნებას (Papuashvili 2012: 45-90; პაპუაშვილი 2021: 199-205). თეატრისა და ეკლესიის ურთიერთობათა

მკვლევარი გვერდს ვერ აუვლის ფრაზას: „ასეთ მაღალხარისხოვან სამღვდლო პირთ არასოდეს არ გადულახავთ თეატრის ბჭე!“. გაურკვეველია: მხოლოდ დასახელებული იერარქები იგულისხმებიან აქ თუ უმაღლესი სამღვდლოება ზოგადად? თუმცა ამ კონტექსტში არსებითია მკვეთრად გამოხატული ლიბერალიზმი სამოქალაქო საზოგადოების მიმართ, რაც ევროპასთან დაახლოების მოსურნე ქართველ მართლმადიდებლებს ახასიათებდათ და რის დასტურად „საკათალიკოსო საბჭოს ადრესიც“ გამოგვადგება

ეს დოკუმენტი სიახლეს პირველ რიგში ქართული საოპერო მუსიკის ისტორიას სთავაზობს. მხოლოდ მასში და ზემოთ განხილულ მემუარში ვპოულობთ ცნობას, რომ „აბესალომ და ეთერის“ „პირველად შესრულებას“ კათალიკოს-პატრიარქი კირიონი, მიტროპოლიტი ლეონიდე (შემდგომ პატრიარქი) და საკათალიკოსო საბჭოს სხვა წევრები დაესწრნენ. დაისმის კითხვა: როდის მოხდა აღნიშნული ქმნილების „პირველად შესრულება“? „აბესალომ და ეთერის“ პრემიერა 1919 წლის 21 თებერვალს შედგა (ზამბახიძე 1966: 34,37-38). უწმინდესი კირიონი მას, ცხადია, ვერ დაესწრებოდა, რადგან ის 1918 წლის 27 ივნისს აღესრულა¹. ასე რომ, „პირველი შესრულება“ ამ ოპერის საჩვენებელ რეპეტიციას უნდა გულისხმობდეს. თუკი ასეა, ცხადია, ეს რეპეტიცია („პირველი შესრულება“) 1917 წლის 1 ოქტომბრიდან, ეპისკოპოს კირიონის პატრიარქად კურთხევიდან, მის გარდაცვალებამდე, 1918 წლის 27 ივნისამდე, უნდა შემდგარიყო. ცნობილია, რომ „აბესალომ და ეთერზე“ მუშაობა კომპოზიტორმა 1917 წელს დაასრულა და „იმავე წელს (...) განსახილველად წარუდგინა საოპერო თეატრის სამხატვრო საბჭოს, რომელმაც გადაწყვიტა ოპერის დადგმა“ (გვახარია 1971: 23). ეჭვი არაა, რომ „წარდგენას“, სხვა პროცედურებთან ერთად, საჩვენებელი რეპეტიციაც ახლდა.

---

¹ კათალიკოს-პატრიარქ კირიონის აღსასრულის მიზეზი საიდუმლოებითაა მოცული: მკვლევლობა თუ თვითმკვლევლობა? ამ კითხვას ჩვენ შემდეგ ნაშრომებში ვეხებით: შენიშვნებში არქიმანდრიტ სერაფიმე ვერბინის სტატიაზე „Русские священномученики и мученики в Грузии“ (ვერბინი 2017: 212-223), აგრეთვე – სერგო ვარდოსანიძის და Philipp Ammon-ის მონოგრაფიებისადმი მიძღვნილ რეცენზიებში (პაპუაშვილი 2013: 283-285; Papuashvili 2020: 266-267).

ვფიქრობთ, ადრესსა და მოგონებაში არა პრემიერა, არამედ ეს რეპეტიცია იგულისხმება. „წარდგენის“ ზუსტი თარიღი შესაბამის ლიტერატურაში მოცემული არ არის და არც იმის თაობაზეა რამე ნათქვამი, თუ როგორ და რა ვითარებაში ჩაიარა მან; დაესწრნენ თუ არა რეპეტიციას მართლმადიდებელი ეკლესიის მესვეურები და რა შთაბეჭდილებები გამოხატეს მათ. ამის გამო განხილული ცნობა უნიკალური ცნობის მნიშვნელობას იძენს.

არანაკლები მნიშვნელობა აქვს ადრესს საქართველოში საღვთისმეტყველო აზროვნების ისტორიისთვისაც. ფრაზა – „წმინდა იოანე ოქროპირის წირვის“ მუსიკალურმა ვარიანტმა „მოხიბლა საქართველოს კათოლიკე ეკლესიის არა მარტო აღმოსავლეთის აღსარების მორწმუნეები, არამედ დასავლეთისაც, რომის მიმდევარნიც“ – ყურადღებას პირველ რიგში საეკლესიო-საღვთისმეტყველო თვალსაზრისით იმსახურებს. ქართულ სინამდვილეში უნიკალურია ცნება „საქართველოს კათოლიკე ეკლესია“, რომელიც თავის თავში როგორც „აღმოსავლეთის აღსარების მორწმუნეებს“, ისე „დასავლეთისაც, რომის მიმდევრებს“ აერთიანებს. სხვანაირად: საქართველოს მართლმადიდებლები და კათოლიკეები ერთი და იმავე ეკლესიის შვილები არიან. „საქართველოს კათოლიკე ეკლესიის“ ასეთი დეფინიცია ჩვენ სხვაგან არ გვინახავს, რის გამოც ის ფართო ჭრილში განხილვას იმსახურებს. ესაა ფორმულა, რომელიც, განზოგადების შემთხვევაში, გვეუბნება: რომის კათოლიკე და აღმოსავლეთის მართლმადიდებელი ეკლესიები ერთი ეკლესიის ორი ფრთა და ორი ფილტვია, რომელთაგან თითოეულს ერთიანი სხეულის სრულყოფისათვის თანაბარი მნიშვნელობა აქვს. ესაა რწმენა, რომლის მიზანს ეკლესიათა ერთიანობის აღდგენა წარმოადგენს.

აღნიშნული რწმენა ქრისტიანთა სათნოებას ყოველთვის ახლავს. ესაა იდეალი, რომელიც, გარემოების კვალობაზე, ზოგჯერ მძაფრდება, ზოგჯერ სუსტდება. ქრისტიანული საქართველოს მისამართითაც ეგვე ითქმის. ეს რწმენა და იმედი ქართველთა რელიგიურ ველზე სწორედ ადრესის ავტორებისა და ადრესატის ეპოქაში გააქტიურდა. ამის შედეგად აღმოცენდა საზოგადო მოძრაობა, რომელიც უნიის სახელით არის ცნობილი და მიზნად საქართველოს

მართლმადიდებელი და კათოლიკე ეკლესიების რომის პაპის საფარველის ქვეშ გაერთიანებას ისახავდა. განსახილველი ფორმულაც ამ მიზნისაკენ მიმავალი გზის შემადგენელ ნაწილად წარმოგვიდგება. სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ეკლესიების ამ სახით გაერთიანების იდეას ყველაზე მეტი მომხრე ქუთაისში ჰყავდა (ბუბულაშვილი 2022: 660-666). ამიტომ არაა გასაკვირი, რომ მან სწორედ ქუთაისელი კათოლიკის, ზაქარია ფალიაშვილის, ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ შექმნილ დოკუმენტში იჩინა თავი. გავითვალისწინოთ, რომ ადრესი იმ საკათალიკოსო საბჭოს სახელითაა დაწერილი, რომელსაც, კათალიკოს-პატრიარქ ამბროსი ხელაია – წმ. ამბროსი აღმსარებელი – თავმჯდომარეობდა. ეჭვი არაა, ტექსტი მის პოზიციასაც ახმოვანებს, რაც იმას ნიშნავს, რომ უნია საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიაში იმ დროს პოპულარობით და სიმპათიით სარგებლობდა.

ადრესი ზაქარია ფალიაშვილის მრწამსის გარკვევაშიც გვეხმარება. ის მიგვანიშნებს, რომ კომპოზიტორი ლათინური წესის იმ კათოლიკეთა რიცხვს მიეკუთვნებოდა, რომლისთვისაც ბერძნულ-ბიზანტიურ წესს არანაკლები ფასი და მნიშვნელობა აქვს. ჩვენ ხელთაა, ასევე, 1918 წლის 7 დეკემბრით დათარიღებული დოკუმენტი – თბილელი მიტროპოლიტის, ლეონიდის, მოსაწვევი ბარათი, რომლის თანახმად „ძვირფასი მამულიშვილი“ „სიონის ტაძრის მაგალობელთა გუნდის დამხმარე საზოგადოების“ თანამდგომად მოიაზრება (ფალიაშვილი 2017: 179). და მართლაც: ვინ უნდა ყოფილიყო ზაქარია ფალიაშვილის მრწამსის საკითხში იმაზე მეტად გარკვეული, ვიდრე მისი მეგობარი და სულიერი მოძღვარი, საიუბილეო ადრესის პირველი ხელმომწერი – „დეკ. კ. ცინცაძე“?!

ასე რომ, თამამად შეგვიძლია ვთქვათ: ზაქარია ფალიაშვილი საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის რომის ეკლესიასთან გაერთიანების იდეას თანაუგრძნობდა. ამასთანავე: განხილული დოკუმენტები არა მარტო დიდი კომპოზიტორის ბიოგრაფიას ავსებს და ამდიდრებს, არამედ საქართველოს საეკლესიო ისტორიასაც საყურადღებო ფურცლებს სთავაზობს.

ბიბლიოგრაფია

- ადრესი 2017:** [საკათალიკოსო საბჭოს ადრესი]. – ზაქარია ფალიაშვილი – Zakaria Paliashvili, თბილისი, 2017
- ავალიანი 1982:** ლადო ავალიანი, დიდი სიჩუმის ექო, თბილისი, 1982
- ბაქრაძე 1947:** ქართული პერიოდიკა (1819-1945). ბიბლიოგრაფია შედგენილი გ. ი. ბაქრაძის მიერ ვ. ი. ეგნატაშვილის რედაქციით, საქართველოს სსრ სახელმწიფო წიგნის პალატა, თბილისი, 1947
- ბროსე 2016:** მარი ბროსე, პირადი მიმოწერა, გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ეთერ ქავთარაძემ, თბილისი, 2016
- ბუბულაშვილი 2003:** ელდარ ბუბულაშვილი, ილია ჭავჭავაძე და საქართველოს ეკლესიის საკითხები, თბილისი, 2003
- ბუბულაშვილი 2007:** ელდარ ბუბულაშვილი, ქართველ ავტოკეფალისტთა მიმართვა მსოფლიო პატრიარქს. – „ლოგოსი“, IV, 2007
- ბუბულაშვილი 2022:** ელდარ ბუბულაშვილი, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია ეგზარქოსობის დროს (1811-1917 წწ.), თბილისი, 2022
- გაწერელია 1978:** აკაკი გაწერელია, რჩეული ნაწერები, ტ. II, თბილისი, 1978
- გვახარია 1971:** ვაჟა გვახარია, ქართული მუსიკის მშვენიება (ზაქარია ფალიაშვილის ცხოვრება), თბილისი, 1971
- ვარდოსანიძე 2000:** სერგო ვარდოსანიძე, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია 1917-1927 წლებში, თბილისი, 2000
- ვერბინი 2017:** არქიმანდ. სერაფიმე [ვერბინი], რუსი მღვდელმოწამენი და მოწამენი საქართველოში, თარგმნა და შენიშვნები დაურთო ნუგზარ პაპუაშვილმა. – კალისტრატე ცინცაძე 150 (საიუბილეო კრებული), თბილისი, 2017
- ზამზახიძე 1966:** ზაქარია ფალიაშვილი. ბიბლიოგრაფია, შემდგენელი ლ. ზამზახიძე, თბილისი, 1966

- თალაქვაძე 2013:** ნიკიტა თალაქვაძე, მოქალაქე-მღვდლის დღიურიდან, თბილისი, 2013
- კაშმაძე 1948:** შალვა კაშმაძე, ზაქარია ფალიაშვილი (დოკუმენტალურ-ბიოგრაფიული ნარკვევი), თბილისი, 1948
- კეკელიძე 1955:** მიხეილ კეკელიძე, ზაქარია ფალიაშვილი. – სახალხო განათლების ქართველი მოღვაწენი და სახალხო მასწავლებლები, კრ. 2, თბილისი, 1955
- ლოგუა 2011:** თამუნა ლოგუა, იყო თუ არა ზაქარია ფალიაშვილი კათოლიკე და რატომ მოიხსენიება ის „ქართული წირვა-ლოცვის დამამშვენებლად“. – „თბილისელები“, 2011, 1-17.VIII, №31
- ნიკოლაძე 1984:** ნიკო ნიკოლაძე, მოგონებები, პროფ. დ. მ. გამეზარდაშვილის რედაქციით და შენიშვნებით, თბილისი, 1984
- პაპუაშვილი 2008:** ნუგზარ პაპუაშვილი, კორნელი კეკელიძე პირველ საეკლესიო კრებაზე და ორი კანონიკური დოკუმენტის ატრიბუციის საკითხი. – ქრისტიანულ-არქეოლოგიური მიეზანი // Studies in Christian Archeology, I, 1/2008
- პაპუაშვილი 2013:** ნუგზარ პაპუაშვილი, პერსპექტივები XX ს-ის საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიაში [რეცენზია სერგო ვარდოსანიძის ნაშრომზე]. – კადმოსი (ჰუმანიტარულ კვლევათა ჟურნალი), 5.2013
- პაპუაშვილი 2014:** ნუგზარ პაპუაშვილი, კალისტრატე ცინცაძე სარწმუნოების, მოქალაქეობისა და კულტურის შესახებ. – კალისტრატე ცინცაძე, ქდაგებები და სიტყვები, გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი და გამოკვლევა დაურთო ნუგზარ პაპუაშვილმა, თბილისი, 2014
- პაპუაშვილი-Papuashvili 2020:** ნუგზარ პაპუაშვილი, კათოლიკე ეკლესია და ქართული კულტურა (საკვანძო საკითხები) – Nugzar Papuashvili, Catholic church and Georgian culture (Key Issues). – მესა / The Mass, თბილისი / Tbilisi 2020
- პაპუაშვილი 2021:** ნუგზარ პაპუაშვილი, უდე და მისი ეკლესია, 2021
- პაპუაშვილი 2021:** ნუგზარ პაპუაშვილი, საქართველოს ეკლესია XIX საუკუნიდან დღემდე. – რელიგიური მრავალფეროვნება

საქართველოში, გამოცემულია საქართველოს სახალხო დამცველთან არსებული ტოლერანტობის ცენტრის მიერ, თბილისი, 2021

სახოკია 1984: თედო სახოკია, ჩემი საუკუნის ადამიანები, თბილისი, 1984

უმიკაშვილი 1901: პ. [პეტრე უმიკაშვილი], ფონოგრაფით გადაღებული სახალხო სიმღერა. – „ივერია“, 1901, 26. VIII, №184

ფალიაშვილი-Палиашвили 1966: ზაქარია ფალიაშვილის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ამსახველი სტაციონარული ექსპოზიციის მეგზური – Путеводитель стационарной экспозиции о жизни и деятельности Захария Палиашвили, თბილისი, 1966

ფალიაშვილი 2017: [ზაქარია ფალიაშვილის] ცხოვრება და მოღვაწეობა. – ზაქარია ფალიაშვილი – Zakaria Paliashvili, თბილისი, 2017

ჩხიკვაძე 1966: გრიგოლ ჩხიკვაძე, ზაქარია ფალიაშვილი. – ზაქარია ფალიაშვილი. ბიბლიოგრაფია, შემდგენელი ლ. ზამზახიძე, თბილისი, 1966

ცინცაძე 1971: კალისტრატე ცინცაძე, დიდი კომპოზიტორის შესახებ. – „საბჭოთა ხელოვნება“, 1970, №10

ცინცაძე 1994: კალისტრატე ცინცაძე, ქვაშვეთის წმიდის გიორგის ეკლესია ტფილისში, გამოსაცემად მოამზადა, ბოლოსიტყვა და საძიებელი დაურთო მიხეილ ქავთარიამ, თბილისი, 1994. – ქართული ეკლესიის ისტორია. მასალები და გამოკვლევები 2

ცინცაძე 2010: კალისტრატე ცინცაძე, ზაქარია პეტრეს ძე ფალიაშვილზე. – მწიგნობრობა ქართული 10, თბილისი, 2010

ცინცაძე 2010: კალისტრატე ცინცაძე, ქადაგებები და სიტყვები, გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი და გამოკვლევა დაურთო ნუგზარ პაპუაშვილმა, თბილისი, 2014

ჭავჭავაძე 1955: ილია ჭავჭავაძე, თხზულებანი, ტ. 5, თბილისი, 1955

ხანთაძე 1966: შოთა ხანთაძე, მარი ბროსე (ისტორიოგრაფიული ნარკვევი), თბილისი, 1966

ხუჭუა 1974: პავლე ხუჭუა, ზაქარია ფალიაშვილი, თბილისი, 1974

ჯორჯაძე 1911: არჩილ ჯორჯაძე, თხზულებანი, წიგნი მეორე, თბილისი, 1911

Papuaschwili 2008: Nugzar Papuaschwili, Korneli Kekelidse beim Konzil der georgischen Kirche 1917 und die Zuordnung zweier kanonischer Dokumente, in: Oriens Christianus, B. 92 / 2008

Papuashvili 2012: Nugzar Papuashvili, Aus der jüngsten Vergangenheit der georgischen orthodoxen Kirche: Die Erneuerung der Autokephalie und die Reformen, Tiflis 2012

Papuashvili 2020: Nugzar Papuashvili, Philipp Ammon, Georgien zwischen Eigenstaatlichkeit und russischer Okkupation. Die Wurzeln des Konfliktes von 18. Jh. bis 1924, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 2020, 238 S., 29, 80 EUR (ISBN 978-3-465-04407-9), in: Orthodoxe Forum, Zeitschrift des Instituts für Orthodoxe Theologie der Universität München, 34. Jahrgang, 2020. Heft 2

